Plenarna predavanja:
RADOVI PO POZIVU

Tema: “KVALITET-PUT U EVROPU"

DOSTIGNUTI NIVO EKONOMSKIH PRETPOSTAVKI ZA ČLANSTVO BIH U EU

LEVEL OF ACHIEVED ECONOMIC ASSUMPTIONS FOR BIH'S EU MEMBERSHIP

Milenko Stanić
Univerzitet ''Sinergija'' Bijeljina
Telefon: 38765/683-900
E – mail: mstanic@sinergija.edu.ba

Sažetak
U ovom radu je izvršena analiza dostignutih ekonomskih uslova u procesu integracije BiH u EU i EMU.Ti uslovi su postavljeni u Kopenhagenu i Mastrihtu.Detaljnija analiza je urađena za nominalne kriterije konvergencije iz Mastrihta.
Ključne riječi: Evropska Unija, kriteriji konvergencije, tranzicijski indikatori, Evropska Monetarna Unija

Abstract
This paper the analysis the achieved economic conditions in the process of integration into the EU and EMU. Those conditions are set in Copenhagen and Mastrihtu.Thorough analysis was performed for the nominal convergence criteria of the Maastricht Treaty.
***Keywords**: European Union, convergence criteria, the transition indicators, the European Monetary Union*

1. UVOD

Članstvo u Evropskoj Uniji predstavlja strateški cilj Bosne i Hercegovine.To je jedan od rijetkih ciljeva u ovoj zemlji gdje postoji sveopšti konsenzus, kako javnosti, tako i relevantnih društvenih subjekata. Međutim, jasan cilj nije dovoljan sam za sebe, već zahtijeva izuzetne napore za njegovo ostvarenje u predviđenom roku. Čini se da već tu nastaju problemi za Bosnu i Hercegovinu, primarno zbog nedovoljnog angažmana u pravcu ostvarenja uslova za članstvo. To je posebno prisutno u oblasti ekonomije, područja koje će sigurno predstavljati determinantu od koje će zavisiti koliko će *de facto* trajati ovaj proces.

Ispuniti ekonomske uslove za članstvo u Uniji, za razliku od mnogih drugih, nije moguće preko noći, niti u kratkom roku. Potreban je dugoročni angažman kako bi postavljeni kriteriji u određenom periodu bili zadovoljeni. Jedno je sigurno, relevantne vladine institucije moraju čim prije uzeti u ozbiljno razmatranje ekonomski aspekt integracija, kako bi se i sama dinamika ovog procesa u budućnosti ubrzala. Bosna i Hercegovina već uveliko zaostaje po svojim ekonomskim performansama, kako u odnosu na zemlje Evropske Unije, tako i u odnosu na zemlje kandidate za članstvo. Samim tim, u Bosni i Hercegovini kao prioritetan zadatak se postavlja pitanje razmatranja ekonomskih aspekata evropskih integracija.

Ekonomski izazovi integracija obuhvataju ispunjavanje Kriterija iz Kopenhagena kao uslov za članstvo u Evropskoj uniji. Nakon toga slijedi ispunjenje kriterija iz Mastrihta, kao naredni neizbježan korak za članstvo u Evropskoj monetarnoj uniji.

Ekonomski kriteriji iz Kopenhagena podrazumijevaju "postojanje funkcionalne tržišne ekonomije kao i kapacitete da se ekonomija nosi sa pritiscima konkurencije i tržišnim snagama u Uniji".Nakon što zemlja postane punopravnom članicom Evropske Unije, neophodno je da ispuni i drugi set ekonomskih kriterija za pristup Evropskoj Monetarnoj Uniji definisanih Mastrihtskim ugovorom, uz napomenu da je to obaveza svih budućih novih članica EU, a što nije bio slučaj ranije[1].*Nominalni i realni kriteriji konvergencije iz Mastrihta* su, za razliku od Kopenhagenških kriterija, mnogo jasnije definisani i preciznije određeni. Imajući u vidu ovu činjenicu, nije rijetkost u literaturi sresti da su Mastrihtski kriteriji postali "sinonim za spremnost zemalja kandidatkinja za pristup EU".

Ekonomski kriteriji za članstvo u Evropskoj Uniji i Evropskoj Monetarnoj Uniji su statični, ne govore mnogo o kvalitetu ekonomije, a takođe može se izreći primjedba da im nedostaje akademsko objašnjenje. Pored toga, kriteriji ne razmatraju efekat ispunjavanja na različite zemlje, imajući u vidu da niti jedna zemlja nema isto ekonomsko okruženje. Ipak, neophodno je da svaka zemlja preispita svoju poziciju u odnosu na ove kriterije te da u skladu sa upustvima koja dolaze od strane EU ispuni iste.

Ekonomski kriteriji određeni u Kopenhagenu obuhvataju više podkriterija[2]:

- *da je ravnoteža između ponude i tražnje ustanovljena tržišnim snagama; kao i liberalizovane cijene i spoljna trgovina;*
- *da ne postoje značajne prepreke za ulazak na tržište (prilikom osnivanja novih preduzeća) i prilikom izlaska sa tržišta (bankrot);*
- *postojanje pravnog sistema uključujući i regulaciju vlasničkih prava; mogućnost nametanja zakona i ugovornih obaveza;*
- *ostvarena makroekonomska stabilnost uključujući odgovarajuću stabilnost cijena i održive javne finansije i platni bilans;*
- *široki konsenzus o ključnoj ekonomskoj politici;*
- *dovoljno razvijen finansijski sektor koji je u stanju da usmjerava štednju prema produktivnim investicijama;*
- *postojanje funkcionalne tržišne ekonomije na zadovoljavajućom nivou makroekonomske stabilnosti za ekonomske subjekte koji mogu da donose odluke u stabilnom i predvidivom okruženju;*
- *odgovarajući nivo ljudskog i fizičkog kapitala dostupan uz razumne troškove, uključujući infrastrukturu, obrazovanje i istraživanje kao i budući razvoj ove oblasti;*
- *obim do kojeg vladina politika i zakon utiču na konkurenciju posmatrano kroz spoljnotrgovinsku politiku, politiku konkurencije, državnu pomoć, podršku sektoru malih i srednjih preduzeća;*
- *stepen i brzina integracija zemlje u spoljnjoj trgovini ostvarena sa Unijom prije proširenja (Ovaj kriterij se odnosi kako na obim tako i na strukturu dobara koja se već razmjenjuju sa zemljama članicama);*
- *udio malih firmi na tržištu, jednim dijelom iz razloga što male firme ostvaruju više koristi zbog olakšanog pristupa na tržište, a dijelom što dominacija velikih firmi može indicirati veća protivljenja prilagođavanju.*

[1] Poznata je činjenica da Danska, Švedska i Velika Britanija nisu pristupile u EMU, dok takva mogućnost više ne postoji, kako za nove zemlje članice iz posljednjeg proširenja, tako ni za buduće zemlje članice.

[2] Izvor: European Commission, European economy, Enlargement papers, Directorate General for Economic and Financial Affairs**,** *Progress towards meeting economic criteria for accession: the assessment from the 2004 regular reports***,** November 2004., str. 6-7.

Sve zemlje budući kandidati EU moraju pristupiti u drugoj fazi i u Evropsku Monetarnu Uniju i prihvatiti zajedničku valutu – Evro (€), odnosno nominalne i realne kriterije konvergencije.Nominalni kriteriji konvergencije su sledeći:

- *stopa inflacije u toku posmatrane godine ne smije preći 1,5 % prosječne stope inflacije u tri cjenovno najstabilnije zemlje;*
- *dugoročna kamatna stopa ne smije biti viša od 2 % u odnosu na prosjek kamata tri cjenovno najstabilnije zemlje;*
- *deficit državnog budžeta kao i budžeta regiona te lokalni budžetski deficiti ne smiju preći 3 % vrijednosti GDP-a;*
- *odnos javnog duga i GDP-a ne smije biti veći od 60 %;*
- *nacionalna Centralna banka mora imati punu političku nezavisnost.*

S druge strane, realna konvergencija predstavlja smanjivanje postojećeg jaza u indikatorima ekonomskog razvoja zemlje u odnosu na prosjek Unije, uključujući *dohodak po glavi stanovnika i njegovu strukturu, zatim konvergenciju nadnica i cijena, ravnotežu deviznog kursa*[3].

Očigledno je da su ekonomski uslovi u procesu integracije u EU brojni i raznovrsni.Postoje brojne sistematizacije i grupisanja navedenih kriterija, međutim, mi ćemo se u ovom radu opredjeliti na analizu dvije grupacije pomenutih kriterija, i to:

1. Kriterije funkcionalnosti i tržišne usmjerenosti ekonomije,
2. Kriterije makroekonomske stabilnosti, koji uključuju:

- Kriterije realne konvergencije,
- Kriterije nominalne konvergencije.

2. FUNKCIONALNOST I TRŽIŠNA USMJERENOST EKONOMIJE - OCJENA TRANZICIJSKIH POKAZATELJA

U analizi spremnosti Bosne i Hercegovine da udovolji ekonomskim kriterijumima za članstvo u EU i EMU koristićemo EBRD pokazatelje s jedne strane, ali i druge indikatore koji su relevantni za ocjenu ovih kriterija.Tranzicioni indikatori EBRD-a pokrivaju četiri glavna elementa tržišne ekonomije – tržišta i trgovinu, preduzeća, finansijske institucije i infrastruktura. Pokazatelji po naznačenim oblastima su tabelarno predstavljeni tranzicijskim indikatorima u tabelama 1, 2 i 3. Pored BiH, indikatori su dati i za ostale bivše jugoslovenske republike tako da se komparativnom analizom mogu pratiti razlike između zemalja na različitom nivou evropskih integracija.

Tabela 1- Tranzicijski indeksi preduzeća za 2002 i 2012.godinu

zemlja	Privatizacija velikih preduzeca		Privatizacija malih preduzeca		Korporativno upravljanje i rukovođenje		Infrastrukturne reforme	
	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012
BiH	2+	3	3	3	2-	2	2+	2+
Hrvatska	3	3+	4+	4+	3-	3+	3-	3+
Srbija	2	3-	3	4-	2	2+	2	3-
Crna Gora	2	3+	3	4-	2	2+	2	2+
Slovenija	3	3	4+	4+	3	3	3+	3+
BJR Makedonija	3	3+	4	4	2+	3-	2	3-

Izvor: EBRD, Transition report 2002. tabela 2.1., str. 20.; EBRD, Transition report 2012., tabela 1.2., str. 12. i tabela 1.1., str. 9.

[3] Izvor: Gaspar, P., *Real and Nominal Convergence of Pre-Accession Economies and the Choice of Exchange Rate Regime*, International Center of Economic Growth and Budapest University of Economics, str.3.

Tranzicijski indikatori EBRD-a u određenoj mjeri kvantifikuju kopenhaške kriterije o funkcionisanju tržišta i konkurentskoj sposobnosti privrede. Indikatori ukazuju da je u BiH u 2012. godini ostvaren blagi napredak u procesu tranzicije u odnosu na 2002[4].Naime, BiH je u odnosu na 2002. napravila pomak u segmentu koji se odnosi na liberalizaciju cijena, trgovinsku politiku i politiku konkurentnosti za po jedan poen i manje poboljšanje u segmentu privatizacije velikih preduzeća, bankarskom sektoru i korporativnom upravljanju. Stagnacija je zabilježena u segmentu privatizacije malih preduzeća, infrastrukturnim reformama i tržištu kapitala.Svakako je važno da ni u jednom od posmatranih segmenata reforme BiH, u posmatranom desetogodišnjem periodu, nije ostvarila nazadak.U izvještaju za 2012. godinu EBRD je kao oblasti u kojima nije napravljen značajan napredak označila prerađivačku industriju, nekretnine (korporativni sektor), prirodne i obnovljive izvore energije (energetika), vodovoda i kanalizacije (infrastruktura), privatizacionih fondova i tržišta kapitala (finansijski sektor).[5]

Tabela 2 - Tranzicijski indeksi tržište, trgovina i finansijski sistem za 2002 i 2012. godinu

zemlja	Liberalizacija cijena		Trgovinski i spoljnotrgovinski sistem		Politika konkurentnosti		Bankarski sistem		Tržište kapitala	
	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012
BiH	3	4	3	4	1	2+	2+	3-	2-	2-
Hrvatska	3	4	4+	4+	2+	3	4-	3+	3-	3
Srbija	3	4	3+	4	1	2+	2+	3-	2-	3-
Crna Gora	3	4	3+	4+	1	2	2+	3-	2-	2+
Slovenija	3+	4	4+	4+	3-	3-	3+	3	3-	3
BJR Makedonija	3	4+	4	4+	2	3-	3	3-	2-	2-

Izvor: EBRD, Transition report 2002. tabela 2.1., str. 20.; EBRD, Transition report 2012., tabela 1.2., str. 12. i tabela 1.1., str. 9.

Uvidom u promjene na pozicijama ključnih ekonomskih indikatora u BiH, u nekoliko poslednjih godina, na najbolji način će se steći uvid u mogućnost ispunjavanja kriterija koje pred našu zemlje postavlja EU.

Tabela 3 - Tranzicijski indeksi infrastruktura za 2002 i 2012. godinu

zemlja	Telekomunikacije		elektroprivreda		željeznice		putevi		voda i otpadne vode	
	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012
BiH	3+	2+	3	2+	3	3+	2	3	1	2-
Hrvatska	3+	4	3	3	2+	3-	2+	3+	3+	3+
Srbija	2	3	2	2+	2+	3	2+	3	2	3
Crna Gora	2	3+	2	2+	2+	2+	2+	2+	2	2+
Slovenija	3	3+	3	3	3+	3	3	3	4	3+
BJR Makedonija	2	4-	2+	3	2	3-	2+	3-	2	2+

Izvor: EBRD, Transition report 2002. tabela A. 2.1., str. 33.; EBRD, Transition report 2012., tabela 1.1., str. 9.

Posmatrajući pokazatelje za sve države bivše jugoslovenske zajednice uočljivo je da su ujednačeni i najbolji rezultati postignuti u oblasti liberalizacije cijena i spoljne trgovine (sve

[4] Napredak u tranziciji se rangira od 1 do 4+, pri čemu 1 predstavlja malu promjenu ili nikakvu promjenu u odnosu na centralno planiranu ekonomiju, dok 4+ predstavlja standarde industrijalizovane tržišne ekonomije.EBRD, Transition report 20012.

[5] U odnosu na ranije izvještaje EBRD je u 2012. godini uvela određene izmjene u segmentu finansijskih institucija i segmentu infrastrukture.U novijim izvjestajima nema sumarnih pokazatelja u pomenutim oblastima.

zemlje u ovim oblastima imaju koeficijent 4), a najniži koeficijenti su ostvareni u oblasti tržišta kapitala, politike konkurentnosti i korporativnog upravljanja. Iz tabele 1, 2 i 3. se vidi da najbolje pokazatelje u svim oblastima imaju Hrvatska i Slovenija, zemlje koje su članice EU, odnosno koje su ispunile uslove za članstvo.Takođe je vidljivo da BiH ima lošije pokazatelje u odnosu na preostale tri zemlje: Srbiju, Crnu Goru i BJR Makedoniju.

Sličnu ocjenu dostignutog nivoa reformi za BiH, koju smo izveli na bazi tranzicijskih indikatora EBRD-a, možemo dati i na osnovu aktuelnih analiza Svjetske banke.Prema rezultatima ispitivanja Svjetske banke, pokretanje biznisa u BiH je mnogo teže, skuplje i neizvjesnije nego što je to slučaj u regionu ili OECD zemljama. Poslovna klima u BiH, prema izvještaju Svjetske banke objavljenom u oktobru 2012. (godišnji izvještaj ''Doing Business in 2012''), nije značajnije unapređena.Objavljeni podaci predstavljaju objektivne ocjene poslovnih propisa i njihove primjene, a odnose se na otpočinjanje poslovne aktivnosti, pribavljanje dozvola, poslovnu politiku zapošljavanja, registraciju vlasništva, dostupnost kredita, zaštitu investitora, plaćanje poreza, trgovinu sa inostranstvom, poštovanje ugovornih obaveza i prestanak poslovanja.
Podaci se odnose na 183 zemlju, koje su razvrstane u šest regiona i grupu najrazvijenih zemalja koje ostvaruju visok dohodak, svrstanih kao zemlje 27 OECD.

Tabela 4 – Rang zemlje po lakoći pokretanja biznisa

Zemlja	2011 rang	2012 rang	promjene	Ostvarene reforme
BiH	127	125	+2	2
Hrvatska	79	80	-1	1
Srbija	88	92	-4	2
Crna Gora	56	56	0	3
BJR Makedonija	34	22	+12	4
Slovenija	37	37	0	3

Izvor: The World Bank, Doing businessin a more transparent world, 2012. str. 6.;izbor zemalja:autor

U odnosu na 2011. godinu BiH je popravila poziciju za dva mjesta i nalazi se na 125. mjestu od 183. zemlje.Taj mali napredak je ostvaren zahvaljujući poboljšanjima u dvije oblasti, od mogućih deset koje rangira Svjetska banka, i to po osnovu uslova za otpočinjanje poslovnih aktivnosti i po osnovu izdavanja građevinskih dozvola.Međutim, uprkos tim poboljšanjima BiH je najniže rangirana zemlja u odnosu na države bivše jugoslovenske federacije.

3.MAKROEKONOMSKA STABILNOST – KRITERIJI KONVERGENCIJE

Pod pojmom ekonomska konvergencija podrazumijeva se proces približavanja vrijednosti ekonomskih varijabli među zemljama i to tako da slabije razvijene zemlje, bržim razvojem, sustignu razvijenije.Kriteriji konvergencije predstavljaju ekonomske uslove utvrđene Ugovorom o Evropskoj uniji (1992./1993.) kojima se procjenjuje spremnost država članica EU za učešće u trećoj fazi ekonomske i monetarne unije.Kao što smo već istakli radi se o **nominalnim** (stabilnost cijena, budžetski deficit, javni dug, kamatne stope i stabilnost deviznog kursa**) i realnim** (pokazatelji o BDP-u po glavi stanovnika, visina nominalnih nadnica, pokazatelji o ravnoteži realnog deviznog kursa, kretanju nivoa cijena i odnosu cijena spoljnotrgovinskih i lokalnih dobara i razlike u produktivnosti među zemljama) **kriterijima konvergencije**.Kriteriji konvergencije poznati su i kao kriteriji iz Maastrichta i kriteriji približavanja. Ispunjavanje kriterija provjerava se na osnovu izvještaja Evropske komisije i Evropske centralne banke.

U nastavku rada ćemo analizirati ispunjenost uslova realne i nominalne konvergencije, utvrđenih u Maastrichtu, za BiH.U cilju komparativne analize, biće predočeni podaci za sve države bivše jugoslovenske federacije.

3.1 Kriteriji nominalne konvergencije

U Ugovoru o Evropskoj Uniji, član 121(1), se traži postizanje visokog stepena stabilnosti cijena**,** za sve zemlje kandidate za EMU, i ta **stopa inflacije** treba da bude bliska onoj koju postižu tri zemlje s najstabilnijim cijenama.U praksi, stopa inflacije određene zemlje članice ne smije biti veća od 1,5 postotnih poena prosječne stope inflacije za tri zemlje EU s najnižom inflacijom u godini koja prethodi preispitivanju stanja u zemlji članici kandidatkinji za EMU. Stopa inflacije mjeri se indeksom potrošačkih cijena.

Tabela 6 – Pokazatelji inflacije u BiH *- u %-*

Godina/ Država	2008	2009	2010	2011	2012 procjena
EU (27 zemalja)	3,7	1,0	2,1	3,1	2,3
Prosječna stopa inflacije za tri zemlje EU sa najnižom inflacijom	2,56	0,1	1,2	1,57	1,37
Referentna vrijednost	**3,06** (2,56+1,5)	**1,6** (0,1+1,5)	**2,7** (1,2+1,5)	**3,07** (1,57+1,5)	**2,87** (1,37+1,5)
BiH	7,4	-0,4	2,1	3,7	1,9

Izvor: Centralna banka BiH, Bilten, br. 2., str. 14.; Eurostat

BiH u dužem vremenskom periodu nema problema sa inflacijom.Stabilnost cijena je uslovljenja specifičnom monetarnom politikom koja se vidi u našoj zemlji.Radi se o principu valutnog odbora (corensi board) u kojem Centralnoj banci nije dozvoljeno finansiranje države i poslovnih banaka.Takođe je uspostavljen fiksni devizni kurs domaće valute KM u odnosu na rezervnu valutu Evro.

Drugim kriterijumom nominalne konvergencije se od zemalja kandidata traži da učešće **deficita državnog budžeta** u bruto domaćem proizvodu (BDP) ne smije prelaziti 3% na kraju prethodne financijske godine. Ako nije tako, dopušta se da deficit privremeno bude iznad (ali još uvijek blizu) nivoa od 3%.

Tabela 7 – Budžetski deficiti i državni dug u BiH i EU27

	2008	2009	2010	2011
BiH (budžetski deficit u % od GDP)	-2,2	-4,4	-2,5	-1,3
EU27 (budžetski deficit u % od GDP)	-2,4	-6,9	-6,5	-4,4

Izvor: Centralna banka BiH, Bilten, br. 2. 2012. str. 14; Eurostat

BiH nije imala do sada odstupanja u odnosu na postavljeni kriterij.Do 2008. godine nisu iskazivati deficiti u finansiranju državnog budžeta.Od 2008. godine se iskazuju deficiti mada su oni još uvijek u okvirima postavljenim standardima konvergencije – do 3% od BDP.Na bazi podataka, iz prethodne tabele, vidljivo je da se i EU27 nalazi u konstantnom problemu ispunjavanja postavljenog kriterija.

Na prethodni kriterij konvergencije se veže sledeći kojim se takođe zahtjeva uspostavljanje održivosti javnih financija.**Državni dug**, odnosno, udio bruto duga opšte vlade u BDP-u ne smije prijeći 60% na kraju prethodne finansijske godine. Ako nije tako, udio mora pokazivati tendenciju značajnog smanjivanja i mora se zadovoljavajućom dinamikom približavati referentnoj vrijednosti.

Tabela 8 – Obim spoljnog duga sektora vlade u BiH i EU27

	2008	2009	2010	2011
BiH (spoljni dug sektora vlade u % od GDP)	17,1	21,8	25,6	26,1
EU27 (spoljni dug sektora vlade u % od GDP)	62,2	74,6	80,0	82,5

Izvor: Centralna banka BiH, Bilten, br. 2. 2012. str. 14; Eurostat

Iako je poslednjih godina povećano zaduženje svih nivoa vlasti u BiH državni dug je još uvijek u okvirima postavljenim standardima konvergencije.U narednim godinama sigurno možemo očekivati rast javnog duga i približavanje postavljenom standardu od 60% BDP.Takva tendencija je realna u uslovima stagnacije BDP i ubrzanog zaduženja države.Kao i kod prethodnog kriterija, deficita državnog budžeta, i po ovom kriteriju EU27 pokazuje značajna odstupanja od standarda.Postavlja se pitanje da li EU može insistirati na poštovanju kriterija koje sama ne poštuje.

Jedan od uslova konvergencije se odnosi na devizni kurs.Od zemlje kandidata se traži održavanje normalnih fluktuacija kursa nacionalne valute u granicama određenim **Deviznim** mehanizmom Evropskog monetarnog sistema, tokom najmanje dvije godine, bez devalvacije u odnosu na bilo koju valutu zemlje članice.

Zemlja članica mora učestvovati u **Deviznom** mehanizmu (*Exchange-rate mechanism,* ERM) Evropskoga monetarnog sistema (*European Monetary System,* EMS) neprekidno tokom dvije godine prije godine u kojoj se preispituje stanje. To znači da se fluktuacije kursa između evra i valuta članica moraju kretati u dogovorenim granicama. Osim toga, u istom razdoblju zemlja članica ne smije devalvirati svoju valutu. Nakon prelaska u treću fazu EMU-a i nakon prihvatanja eura, Evropski monetarni sistem zamjenjuje se novim **Deviznim** mehanizmom (ERM II).

Da objasnimo ovo posljednje. Evropski monetarni sistem utvrđen je 1979. godine kao dogovor kojim su zemlje članice vezale svoje valute kako bi spriječile njihove velike fluktuacije, ostvarile monetarnu stabilnost te se pripremile za uvođenje zajedničke valute. Godine 1999. Evropski monetarni sistem zamijenjen je s ERM II, a evro postaje sidro za zemlje koje u njemu učestvuju. To su zemlje članice EU koje još nisu prihvatile evro, te dvije godine prije pristupanja evrozoni moraju učestvovati u ERM II.

Kriterij koji se odnosi na stabilnost deviznog kursa i nezavisnost Centralne banke u našim uslovima se u potpunost realizuju.Uspostavljeni sistem monetarne politike obezbjeđuje punu realizaciju tog zahtjeva.

Na kraju, peti kriterij nominalne konvergencije od zemlje kandidata traži da **nominalna dugoročna kamatna stopa** (na državne obveznice ili slične vrijednosne papire) u praksi ne smije za više od dva procentna poena preći odgovarajuću kamatnu stopu u (najviše) tri zemlje članice s najnižom inflacijom (riječ je o istim zemljama koje su navedene i u kriteriju o stabilnosti cijena). Razdoblje razmatranja je godina prije početka preispitivanja stanja u određenoj zemlji članici kandidatkinji za EMU.

Tabela 9. Prosječne dugoročne kamatne stope u BiH i odabranim zemljama EU(u %)[6]

Period	Decembar 2008.	Decembar 2009.	Decembar 2010.	Decembar 2011.	Decembar 2012.
tri zemlje EU sa najnižom inflacijom	3,72	3,41	3,98	4,69	3,5
Referentna vrijednost	**5,72** (3,72+2)	**5,41** (3,41+2)	**5,98** (3,98+2)	**6,69** (4,69+2)	**5,5** (3,5+2)
BiH	9,145	8,02	8,675	7,96	8,01

Izvor: Centralna banka BiH, Bilten, br. 2/2012. str. 168; ECB, Statistics, long-term interest statistics for EU Member States

Kamatne stope u BiH su u posmatranom periodu iznad prosjeka odabranih zemalja EU.One su rezultat pojačanog rizika u naplati kreditnih plasmana kao. nedostatka finansijskih sredstava i pojačanog zaduživanja države, preduzeća i stanovništva na domaćem tržištu novca.

3.2 Kriterij realne konvergencije

Na osnovu pokazatelja BDP-a po stanovniku možemo utvrditi stepen realne konvergencije. Domaća statistika iskazuje permanentni rast pomenutog pokazatelja, međutim zaostatak BiH u odnosu na prosjek EU je i dalje veliki.

Tabela 10. Bruto domaći proizvod BiH – tekuće cijene

Godina	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Nominalni BDP(u mil. KM)	17218	19333	21836	24759	24051	24584	25474
Nominalni BDP(u mil. USD)	10947	12398	15275	18522	17096	16646	18117
BDP po stanovniku(u KM)	4480	5031	5683	6444	6258	6397	6634
BDP po stanovniku(u USD)	2849	3226	3976	4821	4449	4331	4718
Godišnji rast realnog BDP(u %)	3,9	6,0	6,1	5,6	-2,9	0,7	1,3
Broj stanovnika(u hilj.)	3843	3843	3842	3842	3843	3843	3840

Izvor: Centralna banka BiH, Bilten, br. 3. str. 140.

Stepen realne konvergencije se upečatljivo može sagladati posmatrajući nivo BDP po stanovniku svih država bivše jugoslovenske federacije u odnosu na prosjek ovog pokazatelja u EU27.

Tabela 11. BDP po stanovniku – EU27 =100%

Period	2008.	2009.	2010.	2011.
EU27	100	100	100	100
Slovenija	91	87	84	84
Hrvatska	63	62	59	61
Crna Gora	43	41	42	42
Srbija	36	36	35	35
BJR Makedonija	34	36	36	35
BiH	30	31	30	30

Izvor: Eurostat

[6] Dugoročne kamatne stope za tri zemlje EU koje su u datoj godini imale najnižu stopu inflacije su uzimane za mjesec decembar, a za BiH su izračunate prosječne dugoročne kamatne stope za stanovništvo i privredu za cijelu godinu.Podaci za 2012. godinu u BiH se odnose na prvih šest mjeseci 2012. godine.

Realna konvergencija predstavlja jedan od dugoročnih izazova za Bosnu i Hercegovinu imajući u vidu da je GDP po stanovniku BiH u posmatranom periodu bio 30 % visine GDP-a p/c prosjeka EU27.Od svih država bivše jugoslovenske federacije to je najmanji procenat.

4. ZAKLJUČAK

Prezentovanom analizom, u ovom radu, se daje ocjena udaljenosti BiH od EU mjereći tu udaljenost kriterijumima konvergencije koje, zemlje kandidati i zemlje potencijalni kandidati, moraju ispuniti na putu pristupanja EU.Zahvaljujući rigidnoj, prije svega, monetarnoj politici BiH već sada u značajnoj mjeri ispunjava bitne kriterije konvergencije koji bi joj, čak, omogućili pristup EMU. Realna konvergencija čini jedan od najvećih problema za buduće integrisanje u Evropsku monetarnu uniju. Sigurno je da povećanje realnog BDP-a po stanovniku zahtijeva dugoročnu strategiju i poseban angažman kako bi se ostvarila realna konvergencija u BiH. Na sreću, realna konvergencija je kriterij koji treba ispuniti tek nakon pristupanja na tržište Unije, što je svakako ohrabrujuća činjenica za zemlje nižeg nivoa razvijenosti koje će i u toku samog procesa integrisanja nastojati dostići nivo razvijenosti ostalih članica. Ipak, realnu konvergenciju moguće je dostići jedino uz dugoročno održive stope ekonomskog rasta, što je veliki izazov za makroekonomsku politiku u zemlji.

Na kraju se može konstatovati da Bosna i Hercegovina može da zadovolji Mastrihtske kriterije nominalne konvergencije u kratkom roku, izuzev kriterija visine dugoročne kamatne stope. S druge strane, realna konvergencija koja podrazumijeva približavanje životnog standarda prosjeku manje razvijenih zemalja Unije, moguća je tek u dugom roku i uz dugoročno održive stope ekonomskog rasta. Drugi dio realne konvergencije, stabilnost deviznog kursa, već je prisutan imajući u vidu stabilnost bosanskohercegovačke valute.

LITERATURA

[1] Bilas, V. (2005): „Konvergencija tranzicijskih zemalja prema Evropskoj Uniji'', Ekonomski pregled, br. 56. Zagreb, 221-238.
[2] Jovanović, M. (2006):Evropska ekonomska integracija, Ekonomski fakultet, Beograd.
[3] Mintas-Hodak, Lj. (2004):Uvod u Evropsku uniju, Zbornik radova, Mate, Zagreb.
[4]Rička, Ž. (2011):,,Ispunjenost standarda konvergencije na putu ka EU'', XI Međunarodni seminar: ,,Korporativno upravljanje, stanje i perspektive ekonomskog razvoja BiH, Dubrovnik, 26-42.
[5] http://www.ebrd.com
[6] http://www.cbbh.ba
[7] http://www.ecb.int
[8] http://www.worldbank.org
[9] http://www.epp.eurostat.ec.europa.eu

КВАЛИТЕТ ПАРТНЕРСТВА ВИСОКОШКОЛСКИХ, НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИХ ИНСТИТУЦИЈА И ПРИВРЕДЕ –БИТНА ПРЕТПОСТАВКА ОРГАНИЗАЦИЈЕ ДОКТОРСКИХ СТУДИЈА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ

THE QUALITY OD HIGHER EDUCATION PARTNERSHIPS, SCIENTIFIC RESEARCH INSTITUTIONS AND INDUSTRY-AN IMPORTANT PRECONDITION FOR THE ORGANIZATION OF DOCTORIAL STUDIES IN SERBIAN REPUBLIC

Душан Регодић
Милован Станишић
Младен Веиновић
Универзитет Синергија, Бијељина, Раје Баничића бб

Апстракт: *Реформа докторских студија је комплексан процес који је започео у свим земљама ЕУ, уз снажну политичку подршку. Циљ овог рада је систематизација и клсификација стратешких фактора битних за трећи циклус школовања у РС, анализа стање научноистраживачког кадра, анализа партнерства и и интеграције ресурса у високом образовању у Републици Српској ради опште друштвеног напретка, одрживог развоја и укључења у глобалне токове. Аутори посебно наглашавају да је питање образовање младог научноистраживачког кадра, нарочито доктора наука за Републику Српску данас од државног значаја.*

Аутори очекују ће најодговорнија лица у Министарству просвете и културе Републике Српске на основу искустава из окружења и на глобалном нивоу изградити модеран и флексибилан високообразовни систем са одговарајућим трећим циклусом високог образовања (докторске студије) који може одговорити потребама друштва и променама у глобалном окружењу.

Кључне речи: *трећи циклус високог образовања, реформа, курикулум, болоњски процес.*

1. Увод

Циљ Универзитета Синергија је да се до 2020. године у различитим областима постигне истинско европско знање, подржано од носиоца знања у свету и инфраструктуре знања при чему сви актери (наставници, студенти, истраживачи, институције и компаније) имају користи од слободног протока људи, знања и технологија.

Препоруке Докторског пројекта *ЕУА (Европеан Университу Ассоциатион)* и закључци из Мастрихта разрађени су на конференцији у Салзбургу[7] 2005. године. За развој докторских студија и истраживачких каријера у ЕУ од посебног значаја су закључцима из Салзбурга, а основни принципи организације докторских студија су:

- докторски студиј се треба базирати на стицању знања путем оригиналног научног истраживања;

[7] http://www.eua.be/eua/en/Salzburg_Seminar.jspx

- оспособљавање докторанатa требало би трајати, по правилу, 3-4 године у пуном радном времену;
- докторанте треба посматрати као истраживаче у раној фази професионалне истраживачке каријере, с одговарајућим правима;
- иновативну структуру студијског програма и развој општих компетенција треба остваривати путем интердисциплинарности истраживања;
- супервизија и процјењивање кандидата за докторски студиј треба бити транспарентно и засновано на јасно дефинисаним правима и одговорности;
- докторски програми требају настојати остварити критичну масу научне експертизе, кроз стварање центара изврсности;
- потребно је осигурати одговарајуће финансирање и систем за осигурање квалитета докторских програма.

Слика 1.

Реализација докторских студија у трогодишњем трајању представља комплексан задатак који је пред нама. Дипломски атрибути на докторским студијама представљају синтезу научних и специфичних стручних знања и омогућавају јачање и саме позиције институције која даје одређене диплома, слика 1.

Свој истраживачки интерес кандидат профилише избором предмета које ће изучавати и полагати, а који доприносе усавршавању знања и разумевању области (теме) изабране докторске дисертације.

Бројни показатељи указују на тешко стање у сектору високог образовања (трећи циклус студија), истраживања и развоја: врста и број високообразовних и истраживачких организација и институција које подржавају научно истраживачку делатност (НИД), број и квалитет људских ресурса, врста и величина финансирања науке, истраживања и развоја технологије и посебно резултати научно-истраживачког рада. Иако су последњих година примјетне позитивне промјене, нарочито по питању законске регулативе, транспарентности конкурсних процедура и релативно повећаног износа финансијске подршке у односу на ранији период, још увијек је присутно незадовољавајуће стање у области научно-истраживачке дјелатности и развоја савремене технологије у Републици Српској, које се углавном односи на:

- недовољну финансијску подршка за научно-истраживачке активности (око 0,1 % БДП према слободној процјени, а око 0,3% БДП - заједно истраживање и развој);
- одсуство сарадње истраживачких институција, научног кадра и привредних субјеката;
- немотивисаност научног кадра за научно-истраживачке активности;
- мали број младог научно-истраживачког кадра;
- одлазак из привреде и са универзитета стручњака и научно-истраживачког особља у јавну управу, међународне непроизводне организације и иностранство;

- мали степен искоришћења прилика које нуде европски и други фондови за финансирање истраживачког рада (ИР);
- недостатак истраживача заинтересованих и способних за рад на ИР међународним пројектима;
- непостојање одговарајућих система евалуације и оцјене научног рада;
- мали број научних радова у научним публикацијама са *ИСИ* листе;
- непостојање комплетних и увезаних база истраживача, истраживачких организација, истраживачке опреме и научних библиографских података;
- неадекватну инфраструктурну опремљеност научних институција;
- веома мали број објављених научних радова у признатим међународним часописима;
- мали број патената и нових сорти.

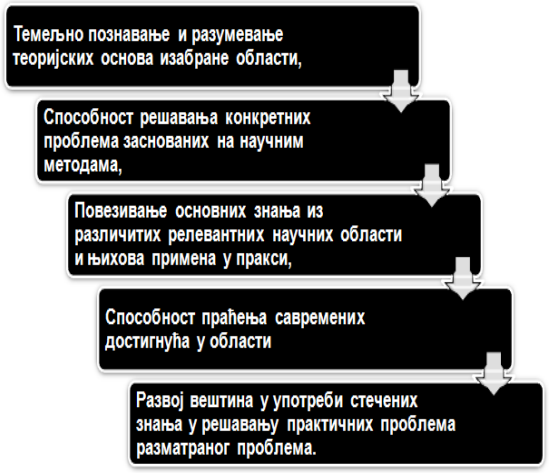
2. КОЈЕ ДИПЛОМСКЕ АТРИБУТЕ И КОМПЕТЕНЦИЈЕ ДИПЛОМИРАНИХ СТУДЕНАТА ЖЕЛИМО?

Програми докторских студија омогућавају студентима да након завршетка студија поседују знања, вештине и компетенције, слика 2.

Слика 2.

Савладавањем студијског програма студент стиче следеће компетенције:

3. ЧИНИОЦИ РАЗВОЈА ТРЕЋЕГ ЦИКЛУСА ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА

За развој трећег циклуса високог образовања од посебног је значаја:

- синергијска веза између владе, компанија, универзитета, научноистраживачких института и агенција за помоћ малим и средњим предузећима;
- квалитет информационе и комуникационе технологије;
- ефикасност управљања и добра организација;
- интернационални споразуми, правила и прописи;
- субвенције школарине са малим каматама;
- контрола повећања школарине;

- финансирање уписа на трећи циклус школовања за критичне специјалности;
- ослобађање пореза за износе који се улажу у школарине.

У чиниоце развоја трећег циклуса спадају:

- Компетентност високошколске установе и наставно особље;
- Квалитетни наставни планови и програми на студијским профрамима трећег циклуса;
- Синергијска веза наставне и научноистраживачке делатност на трећем циклусу образовања између универзитета и друштва;
- Мотивисани студенти за трећи циклус;
- Потребе друштво и привреда;
- Финансијска средства.

Инвестиције у образовање су врло битне. Међутим те инвестиције би биле погрешне у колико би постојао несклад између развоја технологија једне земље и жеља за развој неадекватног образовања.

3.1. Компетентност високошколске установе и наставно особље

Наставно особље и научни радници предвиђени за реализацију студијског програма доминантно потичу са државних универзитета, института и из привреде. Изабрани наставници су у својој каријери дефинисали и водили пројекте у домену научноистраживачког рада, реализовали већину професионалних система који су и данас у употреби и учествовали су у научно-стручној сарадњи са факултетима и институтима у земљи и иностранству. Богато претходно искуство, поред добро дефинисаних и актуелних курикулума, представља основу за реализацију докторских студија на новим принципима.

За Републику Српску је од посебног значаја јачање улоге универзитета у стварању, усавршавању и комерцијализацији знања и постизање међународне конкурентности кроз научноистраживачки рад кроз:

- **Пројектно оријентисан докторски студиј** према реалним потребама развоја Републике;
- **Менторски рад по међународним стандардима** (оспособљавање за менторски рад, критерији, вредновање);
- **Истраживачке активности студената** укључене у систем формалног образовања (ЕЦТС бодови за истраживачки рад студената);
- **Повезивање са универзитетима у иностранству** и размјена научно-наставног кадра, осавремењивање научноистраживачке опреме; и
- **Дефинисање заједничких критерија и примјена међународних стандарда** за напредовање у научно-наставним звањима, развој система контроле;
- **Подршка и сарадња** (финансијска, правна, организациона) са привредом и друштвом у цјелини;
- **Промоција и вредновање истраживачког рада** за потребе привреде (критерији напредовања у научно-наставним звањима);
- **Промоција предузетништва** међу студентима и наставним особљем и обука и усавршавање за кадар из привреде (модел доживотног учења и усавршавања).

У циљу подизања квалитета рада на свим универзитетима у Републици Српској неопходно је придржавати се европских стандарда: одговорност за квалитет, интерес друштва за стандард на универзитету, квалитет академског програма, ефикасна организација

спровођења академског програма, транспарентност, одговорност, отвореност за креативност, иновације и разноликост.

За успешну акредитацију свака установа треба да располаже детаљним и прецизним подацима, који се лако могу проверити:

- Листа наставника у сталном радном односу који су били ментори у изради докторских доктората;
- Преглед броја одбрањених теза и објављених публикација;
- Преглед научноистраживачких пројеката који су рађени и који се тренутно реализују на Универзитету;
- Листа компетентних наставника високошколске установе укључених у научноистраживачке пројекте;
- Преглед научноистраживачких резултата у установи у претходној школској години;
- Листа установа у земљи и свету са којима високошколска установа сарађује;
- Листа наставника у сталном радном односу који су били ментори у изради доктората.

Од око 2600 наставника и сарадника запослених на високошколским установама у Републици Српској, истраживањима се бави њих 650, или само једна четвртина (25%).

Слика 3.

Критични фактори по питању будућег планирања људских ресурса је и креирања научно-истраживачког система у РС су непостојање комплетне базе научних радника и истраживача, те непостојање евиденције о стварном броју „активних“ научних радника.

Министарство науке и технологије РС, финансирало пројекат **„Израда прегледа цитираности научних истраживача у Републици Српској“** чији је циљ био:

- да се цитатном анализом покуша видјети колико научних радника има у Републици Српској,
- гдје и колико објављују своје научне радове,
- да ли њихове резултате цитирају други,
- колико се цитира у оквиру поједине научне области.

Израда прегледа цитираности научних истраживача у Републици Српској, рађена је у WoS-u **(Web of Science)** − бази са најпрестижнијим свјетским часописима, чији се резултати највише користе при вредновању цитираности истраживача.

Анализа истраживача није оријентисана на број цитираних радова и број цитата, већ на број пронађених, "видљивих" радова и по више основа:

- институцијама,
- научним звањима,
- научним областима и пољима,
- велики број=значајна наука=значајан научник,

Бројке су сурово прецизне, а научници воле тај осјећај реда.

Резултати претраге по институцијама:

- претрага је вршена за 46 институција из РС, а резултати су пронађени за 26 (56,5% „видљиво" у WoC-у),
- од 848 претраживаних истраживача, 164 истраживача су пронађена (19,3),
- од 24 377 библиографских записа из библиографија у WoC-у је пронађен 761 (3,1%).

Табела 1.

Редни број	Институција	Број истраживача пронађених у WoS-у	Број радова пронађених у WoS-у	Број цитираних WoS радова	Број WoS цитата
1	Медицински факултет, Универзитет у Бањој Луци	37	194	82	355
2	Технолошки факултет у Зворнику, Универзитет у Источном Сарајеву	15	133	78	870
3	Природно-математички факултет, Универзитет у Бањој Луци	15	87	61	726
4	Колеџ здравствене његе, Бијељина	11	61	22	73
5	Технолошки факултет, Универзитет у Бањој Луци	10	29	16	125
6	Медицински факултет у Фочи, Универзитет у Источном Сарајеву	8	26	11	133
7	Пољопривредни факултет, Универзитет у Бањој Луци	8	18	11	76
8	Електротехнички факултет, Универзитет у Бањој Луци	8	30	14	42
9	Паневропски универзитет "Апеирон"	5	9	4	50
10	Универзитет за пословни инжењеринг и менаџмент "ПИМ", Бања Лука	5	17	6	37
11	Машински факултет, Универзитет у Бањој Луци	5	10	2	2
12	Рударски факултет у Приједору, Универзитет у Бањој Луци	4	9	6	28
13	Пољопривредни институт РС, Бања Лука	4	4	3	6
14	Електротехнички факултет, Универзитет у Источном Сарајеву	3	9	8	58
15	Универзитет "Синергија"	3	8	5	26
16	Ветеринарски институт РС "Др Васо Бутозан"	3	7	4	7
17	Пољопривредни факултет, Универзитет у Источном Сарајеву	3	5	2	4

18	Филозофски факултет, Универзитет у Бањој Луци	3	3	0	0
19	Архитектонско-грађевински факултет, Универзитет у Бањој Луци	2	75	70	1324
20	Независни универзитет Бања Лука	2	6	4	15
.....					
39	Филолошки факултет, Универзитет у Бањој Луци	0	0	0	0
40	Слобомир универзитет	0	0	0	0
41	Правни факултет, Универзитет у Источном Сарајеву	0	0	0	0
42	Правни факултет, Универзитет у Бањој Луци	0	0	0	0
43	Машински факултет, Универзитет у Источном Сарајеву	0	0	0	0
44	Академија умјетности, Универзитет у Бањој Луци	0	0	0	0
45	Педагошки факултет, Универзитет у Источном Сарајеву	0	0	0	0
46	Факултет политичких наука, Универзитет у Бањој Луци	0	0	0	0
	УКУПНО	**164**	**761**	**419**	**3993**

Универзитет Синергија је усвојио стратегију властитог развоја од студија првог циклуса до студија трећег циклуса са приоритетима на:

- **Паметном расту**: развој универзитета засноване на знању и иновацијама;
- **Одрживи раст**: промовисање веће ефикасности ресурса и конкурентније услуге;
- **Свеобухватан раст**: усавршавање и неговање свих ресурса и стратегије квалитета образовања кадра за потребе државе и друштва.

3.2. Квалитетни наставни планови и програми на студијским програмима трећег циклуса

Реформа трећег циклуса образовања обухвата не само промјену структуре студија и уклапање у оквире болоњског процеса, већ и промјену унутар високошколских институција и њихових истраживачких и образовних политика, као и образовање засновано на компетенцијама (резултатима учења) за потребе тржишта рада, сарадњу универзитета с јавним и приватним сектором, те систематско развијање истраживачког кадра не само за потребе академског тржишта, већ и за потребе осталих сектора и тржишта радне снаге (индустрије, предузетништва, трговине, јавних установа и организација, истраживачких организација итд.).

На докторске академске студије могу се уписати кандидати који су кроз претходно образовање на основним академским и дипломским академским студијама одговарајућег профила стекли најмање 300 ЕЦТС бодова. Трају три године и вреднују се са 180 ЕЦТС, слика 4. Студијски програми структурно обухватају четири обавезна и три изборна предмета.

Настава из наставних предмета (обавезних или изборних) се изводи као групна, а студијско истраживачки рад се реализује менторски. Успешност студента се континуирано прати током читавог семестра односно школске године. Изражава се бројчаном оценом од 5 (није положио) до 10. Полагање се може одвијати усмено,

писмено, практично или неком комбинацијом ова три начина, што зависи од испита. У току наставних семестара студентима се обезбеђују консултације за израду стручних и научно-истраживачких радова, припрему испита као и за друге наставне обавезе.

Слика 4.

Менторски рад заступљен је све време студија. Студенту је омогућено да самостално обрађује одређене теме и да се консултује са предметним наставником путем Интернета или директно у време предвиђено за консултације. Предавања и консултације су обавезни, а на сваки *е-маил* кандидата одговара се у року од 24 часа.

Мотиви за увођење докторских студијских програма на Универзитету Синергија су између осталог и чињеница да у Републици Српској како на државним тако и на приватним факултетима не постоје студијски програми сличног профила.

Студијски програми су свеобухватни и аутентични, али посједују потребну компатибилност са другим сродним студијским програмима. Тако су и формално и структурно, као и у погледу услова уписа, трајања студија, услова преласка у наредну годину, стицања дипломе и начина студирања усагласили са више акредитованих иностраних програма. Из намере да студентима пружимо образовање које је интелектуално захтевно, а којим стичу знања важна за 21. век.

Циљ ових програма је да студенти постигну научне компетенције и академске вештине из изабране области.

Један од важних циљева студијског програма докторских студија је развијање способности код кандидата да проблематику формулишу на начин који је препознатљив и у другим сродним научним дисциплинама.

Циљ студијских програма је такође и образовање стручњака у домену тимског рада, као и развој способности за саопштавање и излагање својих оригиналних резултата научној јавности.

То, поред осталог, укључује и развој креативних способности разматрања проблема и способност критичког мишљења, развијање способности за тимски рад и овладавање специфичним практичним вештинама потребним за обављање професије.

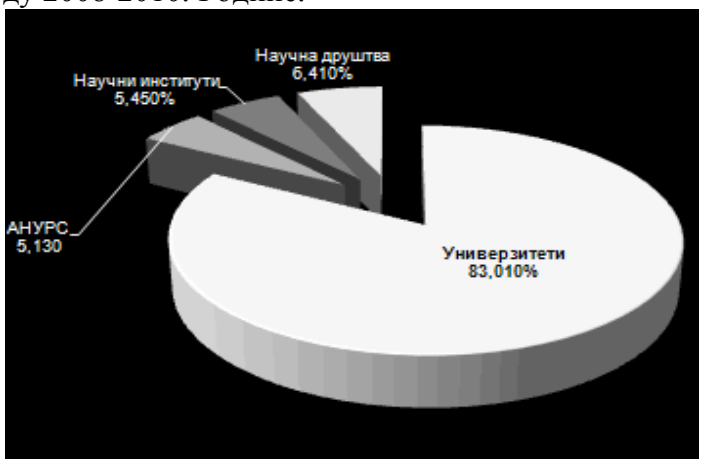

Слика 5. Блок шема реализације докторских студија на Универзитету Синергија

Сврха студијских програма је развој нових научних метода, као и развој критичког мишљења у оцени постојећих система, метода и решења у изабраној области. Оспособљавањем научног кадра формира се критична маса научних радника који ће бити оспособљени да креирају нова научна решења, што се показује као императив у свакој друштвеној средини која држи до свог државног и пословног интегритета.

3.3. Синергијска веза наставне и научноистраживачке делатност на трећем циклусу образовања између универзитета и друштва.

На слици 6. је приказано учешће појединих научно-истраживачких организација у реализацији истраживачких пројекта које је суфинансирало Министарство науке и технологије у периоду 2008-2010. Године.

Слика 6. Процентуално учешће по организацијама у реализацији научно-истраживачких пројекта (укупно 312 пројекта).

Слика 7. Број научно-истраживачких пројекта по појединим групама научно-истраживачких организација

Научноистраживачки систем Републике Српске (НИ систем РС) се састоји из више цјелина са јасно израженим актерима, улогама, задужењима и међусобним везама по питањима од значаја за реализацију научноистраживачке дјелатности у Републици. Генерално узевши, у НИ систему РС се могу идентификовати четири цјелине, и то:

- институционални оквир (креирање и спровођење политике, развој и мониторинг, те финансирање научноистраживачке дјелатности);
- реализација истраживања (научноистраживачке организације, високошколске установе, научноистраживачки центри, научна друштва);
- подршка истраживању (библиотеке, статистика, стандарди, рачунарске мреже);
- посредовање у истраживању (агенције, коморе, центри).

По броју високообразованог кадра, истраживача и научних радника, Република Српска је на самом дну европске листе, табела 2.

Табела 2. Основни статистички подаци у вези НИ и ИР људских ресурса у Републици Српској

Р.БР.	ИНДИКАТОР	РЕПУБЛИКА СРПСКА	ДРУГЕ ЗЕМЉЕ
1.	**Број високообразованих људи у РС у односу на укупан број радноспособног становништва (901.000)**	**Око 8 %**	**Хрватска 18%, Словенија 23%, Србија 6%, САД 41%, Канада 49%, Руска Федерација 54%**
2.	Укупан број запослених на пословима истраживања и развоја (сви сектори и све активности) у односу на укупну радну снагу	Број запослених лица је 1273. У односу на укупну радну снагу (431.000), то је око 0,3%	Хрватска 0,55%, Србија око 0,6% Словенија 1,11%, Аустрија 1,35%, Норвешка 1,38%, Финска 2,1%, Румунија 0,31%,
3.	Укупан број запослених на пословима истраживања и развоја (сви сектори и све активности) у односу на укупан број запослених	Око 0,4% (Укупан број запослених је 329.000)	Словенија 1,4%, Србија 0,7%, Хрватска 1%, Белгија 1,9%, Бугарска 0,6%, Данска 2,4%, Њемачка 1,9%, Аустрија 2,2%, Јапан 1,8%, Русија 1,1%, Јужна Кореја 1,8%.
4.	**Број потенцијалних истраживача (ВСС, магистри и доктори наука)**	**3.000 потенцијалних истраживача: 2600 наставника и сарадника на универзитетима и око 400 у привреди и државном сектору.**	
5.	**Истраживачким радом у РС се стално или повремено активно бави**	**Око 200 истраживача са ВСС, 600 истраживача у звању доктора наука или магистара (од тога око 200 су жене).**	
6.	Број активних истраживача у високошколским установама у РС	Од око 2600 наставника и сарадника запослених на високошколским установама у РС се истраживањима бави око 650, или само једна четвртина (25%).	
7.	Број студената у укупној популацији	око 3%	ЕУ – преко 3,8%, Пољска 5,5%, Словенија 3,5%, Финска 5,9%

Показатељи стања научноистраживачке дјелатности у Републици Српској у компарацији са другим земљама у свијету, могу се индиректно извући на основу података са Свјетског економског форума 2010. године по питању *ГЦИ*[8] (Глобални индекс компетентности) за Босну и Херцеговину[9].

Табела 3. Научноистраживачке организације у Републици Српској

Р.БР.	НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ	УКУПНО
1.	Академија наука и умјетности	1
2.	Јавни универзитети	2
	Универзитет у Бањој Луци –факултети и академија	16 + 1
	Универзитет у Источном Сарајеву –факултети и академија	16 + 1
3.	Приватни универзитети	6
	факултети, академије, студијски програми	37
4.	Јавне високе школе	2
5.	Приватне високе школе	7
6.	Јавни научноистраживачки институти	4
7.	Приватни истраживачко-развојни институти	5
8.	НИ институти у саставу јавних универзитета	11
	НИ институти на универзитетском нивоу	1
	НИ институти на факултетима	10
9.	НИ институти у саставу приватних универзитета	4
10.	Виртуелни научноистраживачки институти	1
11.	Научна удружења	>20

Према „*ГЦИ 2010*“ БиХ је на 102. мјесту од 139 земаља (Ангола и Чад су посљедње), односно, узевши по појединим ставкама од интереса, ситуација је приказана у табели 3.

Табела 4. Позиција БиХ према „ГЦИ 2010“ (наведене су само ставке од интереса за научноистраживачку дјелатност)

	НАЗИВ	ГЦИ ПОЗИЦИЈА од 139
а)	**Технолошка спремност БиХ**	**85**
	расположивост нових технологија	116
	трансфер технологија	102
	коришћење интернета	59
	приступ широкопојасном интернету	56
б)	**Иновативност у БиХ**	**120**
	капацитет за иновативност	116
	квалитет научно-истраживачких институција	104
	улагање предузећа у истраживање и развој	104
	сарадња универзитета и индустрије	117
	расположивост инжињера и истраживача	115
	искористивост патената на милион становника	69
в)	**Високо образовање у БиХ**	**88**
	квалитет математичке и научне едукације	36
	квалитет школа за менаџмент	82
	„одлив мозгова“ (браин драин)	138

3.4. Мотивисани студенти

Хијерархију мотива за високим образовањем можемо груписати на следећи начин: углед и поштовање, самоостварење, сигурност, биолошки и припадност и љубав.

Шта учити и које способности доградивати (по Бандуру):

[8] *Global Competitiveness Index 2010–2011 rankings, World Economic Forum, Geneva, Switzerland 2010.*

[9] Глобални индекс компетентности се даје само за земље у цјелини, тако да не постоје GCI индекси посебно за Републику Српску. Премда се стање у ФбиХ и РС донекле разликује, одређени закључци за РС се могу извући на основу GCI БиХ.

- Усвајање знања и вештина учењем по моделу и посматрањем (Викторијанска способност);
- Способност предвиђања будућих дешавања;
- Постављање циљева и процена сопствених акција (саморегулативна способност);
- Симболичка способност представљања знања симболички;
- Размишљање о самом себи (саморефлективна способност).

Људски капитал је вредност додата раднику када се од њега захтева знање, обученост, тренинг, искуство, здравље, мобилност од посебне користи послодавцу и компанији.

Величина људског капитала се мери категоријама образовања, тренинга искуства. При избору појединаца организација, идентификује се компетентни профил које описује знање, вештине и вредности које су неопходне да особа има на одређеној позицији.

Поставља се питање да ли на трећем циклусу треба да учимо за знање, за рад, за заједнички живот или за постојање. Трећем циклус мора да подстиче стваралачко мишљење: осетљивост на проблем, оригиналност, флексибилност, флуентност идеја, способност редефинисања (нова употреба познатих објеката) и елаборација (развој оригиналне идеје). Амерички психолог Терстон предлаже развој примарних способности: резоновања, разумевања садржаја, представљање и замишљање простора и односа, меморисања, речитост и оперисања бројевима. Људи вреднују образовање као средство ка вишем приходу, начин за проширење свог интелектуалног и духовног живота. Образовање доноси појединцу и друге користи као што су: развој осећаја идентитета, самопоштовања и личног задовољстава, повећање продуктивности, већи степен грађанске и друштвене ангажованости, бољем васпитању и развоју деце, бољем здрављу и изједначавању полова.

Инвестиције у људски капитал и технологије доприносе економском расту у будућности. При анализи промена људског капитала уочава се да су разлике у образовању између земаља делимично одговорне и разлике у ДП-а тих земаља. Менкју, Ромер и Вејл су доказали да је постоји убедљив утицај интелектуалног капитала на производну функцију и економски раст до 2/3.

Акумулација људског капитала има и значајан утицај на приход становника. Лукасовим оптималним избором између рада и образовања добија се додатни раст људског капитала. Људи вреднују образовање као средство ка вишем приходу, начин за проширење свог интелектуалног и духовног живота. Образовање доноси појединцу и друге користи као што су: развој осећаја идентитета, самопоштовања и личног задовољстава, повећање продуктивности, већи степен грађанске и друштвене ангажованости, бољем васпитању и развоју деце, бољем здрављу и изједначавању полова.

Истовремено постоји комплементарност између мотивације појединаца за своје образовање, и предузетника да тај појединац буде школован. Нове технологије траже да појединац има већи образовни ниво и већа улагања у истраживање.

Конкурентска стратегија значи јединствену комбинацију вредност-вредност за корисника (квалитет, једноставност, корисност, страст) и вредност за запослене (етика, учење, односи и успех). Три водећа стуба стратегије су менаџмент знања, иновативност и лидерство. Образовањем се активира интелектуални капитал, способности и енергија личности.

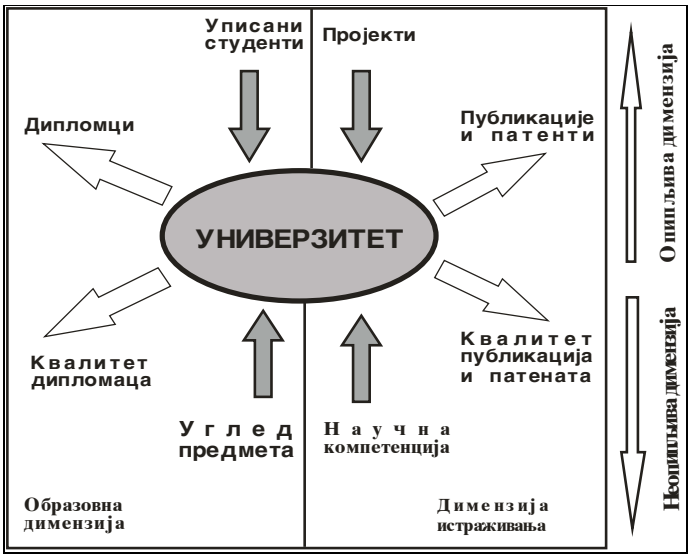
3.5. Потребе друштво и привреда

Трећи циклус подстиче истраживачки рад, повећава хармонију између човека и његове околине повећавајући продуктивност и економски раст. Државна руководства желе да унапреде залихе људског капитала, компаније продуктивност а запослени веће зараде и и могућност за напредовање. Ови циљеви су помирљиви а постижу се кроз систем образовања.

Трећи циклусом школовања неопходно је припремити популацију за задовољење потреба нове привреде и живот у свету разноликости и промена. Суштина трећег циклуса није само у ширењу високог образовања, већ припрема становништва за живот у свету промена. Трагање за знањима треба да је основна премиса.

Образовање и политика утичу на преношење знања и промовисање економског раста. За Републику Српску и Босну и Херцеговину је неопходно веће инвестирање у образовање, посебно у средње и високо. Веза просвете и предузетништва неопходна је због утврђивања нивоа способности, праксе компаније и лакшег прелаза са факултета на посао.

На слици 8. су приказани односи између универзитет и друштва у четири дименизије. За трећи циклус образовања је битна димензија истраживања и развоја.

Слика 8. Четири димензије односа друштва и универзитета

Предузетнике и компаније мотивисати да се повежу са факултетима и научноистраживачким институцијама у циљу стварања заједничких пројеката. Могу заједно улагати у развој новог производа, процеса или иновирања истих. Неопходно је да стимилативно улажу:

- у образовну инфраструктуру,
- стварање предузетничких центара,
- стипендирање.

Високо образовање на докторским студијама има два приоритета: установити финансирање научних пројеката и пројеката који истраживање повезују са индустријом. Посебно је битна сарадња: универзитета, владе, предузећа, научноистраживачких институција и покренути пројекте јавно-приватне сарадње. Држава мора поред постојећих стипендија, предложити кредите за школовање са ниском каматом, финансирати додатни упис на докторске студије од посебног значаја за државу из области дефицитарних занимања. Посебно се траже лица са високим аналитичким, организационим и техничким способностима.

Преиспитивање и редефинисање улоге и задатака главних носилаца научног и технолошког развоја

Преиспитивање и редефинисање улоге и задатака главних носилаца научног и технолошког развоја: универзитета, научноистраживачких и истраживачкоразвојних института и развојних центара у предузећима и јавној управи, на свим нивоима је један од главних задатака који се мора урадити у провођењу политике развоја науке и технологије у Републици Српској у наредном периоду. У наредном периоду је неопходно:

- Јачање улоге универзитета.
- Јачање научноистраживачких института.
- Јачање истраживачко-развојног рада у пословном сектору.
- Јачање улоге посредничко-оправних институција у протоку знања између универзитета, института и предузећа.
- Јачање капацитета и улоге јавне управе у вези са спровођењем Стратегија Високог образовања и Научно-технолошког развоја Републике.
- Унапређење инфраструктуре за подршку истраживањима.

3.6. Финансијска средства

Доминантан извор финансирања истраживачко-развојне дјелатности у 2009. години представљају финансијска средства из РС (23.856.000 КМ, или 97% од укупних извора). Средства заједничких институција БиХ (44.000 КМ, или 0,2%), финансијска средства Федерације БиХ и Дистрикта Брчко (277.000 КМ, или 1,1%) и финансијска средства из иностранства (389.000 КМ, или 1,6%) чине преосталих 3% извора финансирања истраживачко-развојне дјелатности у РС у 2009. години, као што је графички приказано на слици 9.

Слика 9. Процентуално учешће финансијских средстава потрошених за ИР у РС 2009. години по изворима финансирања

4. Закључак

Докторске студије у трогодишњем трајању данас су реалност и законска обавеза у већини земаља које су прихватиле принципе Болоњске декларације. Произилази да првобитни страхови о квалитету оваквих студија нису оправдани. Када се задовоље критеријуми за реализацију показује се да и кандидати и професори имају евидентне

користи, а да овакав начин студија има предности у односу на старе класичне програме. Уводи се систематичност у раду, контрола напредовања кандидата, подиже се снага писменог изражавања и објављивања резултата студената. Научни пројекти и пројекти за привреду представљају основу и подстицај за истраживање и објављивање нових резултата. Досадашњи резултати иду у прилог наведених констатација.

Општи циљеви развоја трећег циклуса образовања и приоритетног научног и технолошког развоја Републике Српске су:

1. **Јачање друштвене свијести** о значају и улози високог образовања, науке и технологије у друштвеном и економском развоју као кључних инвестиција за социјални, економски, духовни и културни напредак и постепену изградњу друштва знања у Републици Српској.
2. **Развој повољног окружења** за високо образовање, истраживање и развој према међународно признатим стандардима.
3. **Развој људских ресурса** као главног капитала за високо образовање и истраживачко-развојно-иновативну дјелатност, односно, услова за убрзање напретка и повећања компететивност Републике Српске.
4. **Јачање сарадње и преноса резултата истраживања са универзитета** и из научноистраживачког у привредни сектор, као и подршка трансферу технологија и јачању иновационих капацитета предузећа.
5. **Редефинисање улоге и задатака свих субјеката високом образовању и истраживачком и развојном систему Републике**, тј. универзитета, научноистраживачких и истраживачко-развојних института, посредника, привредних организације и јавне управе.
6. **Повећање финансијског улагања** у високо образовање, истраживање и развој према потребама и реалним могућностима, као и у складу с усвојеним европским стратешким документима (декларације из Лисабона и Барселоне, стратегија „Европа 2020“).

Стратешки циљ одрживог развоја трећег циклуса образовања је развој људских ресурса. Убрзан одрживи развој трећег циклуса образовања захтијева снажну и компетентну истраживачку базу и довољан број квалитетних људи, оспособљених за самостално истраживање. **У наредном периоду посебно је неопходно:**

- Унапређење докторских студија (трећег циклуса високог образовања).
- Укључивање студената у научноистраживачки рад.
- Унапредити научноистраживачку сарадњу и мобилност.
- Стварање, професионални развој, оспособљавање и специјализацију истраживача.
- Формирање младе талентоване научноистраживачке базе.

Литертура

[1] “Стандарди за акредитацију високошколских установа”, Министарство просвјете и културе Републике Српске, 2011.
[2] Стратегија развоја науке у Босни и Херцеговини за период 2010-2015 , 2009.
[3] Europe 2020 Flagship Initiative Union COM(2010) 546
[4] http//ec.europa.eu/research/inovation-union/pdf/inovation-union-communication-n.
[5] UNESCO. Towards Knowledge Societies. UNESCO Paris 2005.
[6] The Salzburg principles 2005. Doctoral Programmes for the European Knowledge Society.

[7] www.eua.be/eua/Salzburg_Report_final.1129817011146.pdf
[8] Salzburg II Recomendation, www.eua.be
[9] Doctoral Programme s in Europe's Univerities: Achievements and challenges, EUA publications, www.eua.be
[10] Collaboritive Doctoral Education, EUA publications, www.eua.be
[11] Doctoral programme s for the European knowl edge society , EUA publications, (2004-5), www.eua.be
[12] ERA indicators and monitoring, http//ec.europa.eu/research/research-eu
[13] 159. EURODOC (2005): Strazbourg Declaration, Conclusion and Recommendations, EURODOC 2005 Conference, Strasbourg,
[14] www. eurodoc.net/file/20050512_eurodoc_declaration_strasgourg.pdf
[15] Bitusikova, J. Bohrer, I. Borosic, N. Costes, K. Edinsel, K. Hollander, G. Jacobson, I Jakopovic,
[16] ML Kearney, F. Mudler, J. Negyesi, M. Pietzonka, Quality Assurance in Postgraduate Education,
[17] ENQA report 12, 2010.
[18] Lydia Borrell-Damian, Collaborative doctoral education university-industry partnerships for enhancing knowledge exchange doc-careers project, EUA 2009.
[19] Doctoral studies in Europe: Excellence in Researcher Training, League of European Research Universities, 2010.
[20] Universities and Innovation: The Challenge for Europe. League of European Research Universities. November 2006.

JAVNI SEKTOR I JAVNA SVOJINA U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

PUBLIC SECTOR AND PUBLIC PROPERTY IN THE LAW OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Slavoljub Vukićević
Univerzitet Sinergija
e-mail: svukicevic@sinergija.edu.ba
Marija Kostić
Univerzitet Sinergija
e-mail: mkostic@singidunum.ac.rs
Sofija Vukićević
Univerzitet Singidunum
e-mail: svukicevic@ singidunum.ac.rs
Biljana Dimitrić
Univerzitet Sinergija
e-mail: bdimitric@ sinergija.edu.ba

Sažetak
Polazeći od značaja koji javni sektor i javna svojina imaju u savremenim pravnim i privrednim sistemima pojedinih država u radu je učinjen pokušaj da se objasni stanje u ovoj oblasti u Republici Srbiji. Kao i da se ukaže na pozitivnopravna rešenja kojim se postavlja normativni okvir za rad i funkcionisanje subjekata u ovoj oblasti. U radu su postojeća rešenja posmatrana sa aspekta njihove korespondencije sa odgovarajućim rešenjima u pravu EU, i to naročito s obzirom SSP koji je RS potpisala sa EU i kojim je preuzela odgovarajuće obaveze harmonizacije svojih propisa sa pravom ove nadnacionalne integracije.
Ključne riječi: javni sektor, javna svojina, privredna društva, harmonizacija, ustav, zakon

Abstract
This paper attempts to explain the situation with the public sector and public property in the Republic of Serbia, relying on the role they have in contemporary legal and economic systems of some countries. It also tries to highlight some positive legal solutions that contribute to establishing normative frame neccessary for functioning of the entities in the field. The paper observes currently available solutions from the point of their correspodence with the appropriate solutions in the EU law, mostly due to the fact that the Republic of Serbia has signed SAA with the EU. Thus, it has taken on the appropriate responsibilities concerning the harmonization of its regulations with the EU integration law.
Keywords: public sector, public property, business entities, harmonization, Constitution, Law

1. UVOD

Proces harmonizacije propisa Republike Srbije sa propisima EU je odavno započeo a sa potpisivanjem SSP je i vremnski oročen. Ova činjenica dobija na značaju posebno u nekim oblastima kao što je javni sektor jer se u njemu dešavaju krupne takoreći tektonske promjene.

Naime, tradicionalno država je imala veliki uticaj na javni sektor od obezbeđivanja sredstava do upravljanja njime i definisanja načina na koji se ostvaruje javni interes u pojedinim oblastima društvenog života.
Savremeni način rada i poslovanja subjekata u javnom sektoru se mijenja i oni sve više izlaze ispod državnog „kišobrana“ postajući ravnopravan partner sa ostalim subjektima na tržistu različitih usluga. Kako se ostvaruje ovaj gotovo kopernikanski obrt predmet je naših razmatranja u ovom radu. Posebno je, što je razumljivo, pažnja koncentrisana na normativne pretpostavke ovih promjena koje se dešavaju u pravnom sistem RS. Osvetljen je posebno odnos države i subjekata u javnom sektoru povodom različitih finansijskih davanja koja država preduzima kako bi se ostvarivale različite vrste javnih interesa u njima, a da se ne naruše principi prava konkurencije koje je dominantno pravo tržišne privrede. Konačno u radu je objašnjeno mjesto i uloga javne svojine u javnom sektoru u smislu poslednjih izmjena u pravnom sistemu RS.

2. SAVREMENE FORME OBAVLJANJA DELATNOSTI U JAVNOM SEKTORU U SRBIJI

Pozitivnopravna zakonska rešenja u Srbiji izražavaju opredeljenja prisutna u pravu EU koja se odnose na demonopolizaciju i uvođenje tržiše konkurencije. Stvara se mogućnost ugovornih odnosa između države, odnosno jedinice lokalne samouprave ili AP i privrednih društava (drugih oblika preduzeća) ili preduzetnika[10] u cilju ostvarivanja javnog (opšteg) interesa, te mogućnost koncesioniranja određenih dobara.
Proces povlačenja države i smanjenje njene uloge privrednika podrazumeva subvencioniranje (obezbeđenje sredstava u budžetu) u onim slučajevima gde je potrebno obezbediti cene usluga ili proizvoda na netržišnom nivou. Na ovoj osnovi se obezbeđuje ravnopravnost društava u privatnoj i društvenoj svojini. Reč je o postupuku demonopolizacije na putu ka privatizaciji. Praktično, mogućnost obavljanja delatnosti u javnom sektoru stiču svi subjekti koji od regulatornih tela dobiju licencu za ispunjavanje konkretne delatnosti (operatori u korišćenju železničkih pruga, naftovoda , cevovoda, fiksne telefonije, prenos el.energije i dr.).
Zakon o privrednim društvima (u daljem tekstu: ZOPD) predviđa različite mogućnosti (pravne forme) obavljanja delatnosti javnog sektora, tj. delatnosti od opšteg javnog interesa. Ove mogućnosti su pravno operacionalizovane u zakonskim rešenjima u okviru posebnih zakona u kojima je predviđeno da se ove delatnosti realizuju:

-"...osnivanjem društava kapitala od strane države i to putem zakona ili odlukom Vlade (npr.železnica, istraživanje, proizvodnja, prerada i promet nafte i prirodnog gasa, elektro prenos, pošta, telekomunikacije itd.), kada se država pojavljuje kao jedini akcionar (ili jedini nosilac udela)

- osnivanjem društva kapitala za komunalne delatnosti, odlukama teritorijalnih jedinica (okrug, grad, opština)

-direktnim obavljanjem delatnosti (privredne, trgovinske) javne službe od strane države ili teritorijalne jedinice

-zaključivanjem ugovora o koncesiji između države i teritorijalne jedinice (kao koncidenta) i nekog pravnog ili fizičkog lica (kao koncesionara) kome se ustupa pravo da koristi, upravlja i

[10] Zakon o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opšteg interesa, Sl.glasnik RS, 25/00, 25/02 i 123/07

vrši neku javnu službu...uz obavezu zaštite javnog interesa i plaćanje ugovorene naknade korišćenja

-poveravanjem obavljanja delatnosti od javnog interesa određenim preduzećima, preduzetnicima ili privrednog društva od strane nadležnog državnog organa u posebnom javnom postupku koji se razlikuje od koncesije i primenjuje se u nekim komunalnim ili energetskim delatnostima

-nacionalizacijom javnog sektora (koja je sve manje na dnevnom redu savremenih, tržišno orjentisanih država) određenih privatnih društava od javnog interesa (banke, osiguravajuće organizacije) uz plaćanje naknade u novcu ili obveznicama i uz očuvanje forme trgovačkog društva

-osnivanjem mešovitih društava kapitala (javno-privatno partnerstvo)

-preoblikovanjem društava osnovanih od strane države ili društava nacionalizovanih od strane države u mešovita društva kapitala

-osnivanjem javnog preduzeća putem zakona ili odluke vlade ili organa teritorijalne jedinice kao forme koja će privatizacijom postupno ulaziti u svet društava kapitala".[11]

Kada je reč o obavljanju funkcija u javnom sektoru, analiza pokazuje da država najčešće koristi formu privrednih društava i to posebno akcionarskog društva zbog najveće pokretljivosti kapitala i mogućnosti ostvarivanja kontrole povodom vršenja poslova od javnog interesa. Reč je o procesu korporativizacije i ZOPD je prepustio posebnim zakonima koji regulišu status javnih preduzeća da urede ova pitanja do ulaska javnih preduzeća u postupak privatizacije. Posebna prava u preduzećima javnog sektora, koja su osnovana kao društva kapitala, država ili uža teritorijalna jedinica mogu ostvariti i putem posebne vrste akcije, tzv. "zlatna akcija" (golden share).[12] Značaj zlatne akcije je posebno aktuelan u privatizaciji privrednih subjekata, u zemljama u tranziciji, jer država putem njih štiti nacionalne interese i obezbeđuje se od sekundarne prodaje privatizovanih preduzeća uvodeći različite vrste saglasnosti (saglasnost na promenu cenu, saglasnost na statusne promene i sl). Ovim putem država i onda kada je ostala manjinski akcionar može da spreči sekundarnu prodaju i zaštiti ugovorena prava ako smatra da je u pitanju nacionalni interes.

3. JAVNA SVOJINA U PRAVU REPUBLIKE SRBIJE

Najnovije promene u pravnom sistemu Srbije, pored ostalog, dešavaju se i u sferi definisanja javne svojine i odnosa koji se povodom nje uspostavljaju, što je učinjeno u posebnom zakonu (Zakon o javnoj svojini-ZJS)[13] i direktno se odražava na funkcionisanje i rad javnih preduzeća, pa samim tim i javnog sektora u cjelini.

ZJS definiše ovu svojinu kao "...pravo svojine Republike Srbije-državna svojina, pravo svojine autonomne pokrajine-pokrajinska svojina i pravo svojine jedinice lokalne samouprave-opštinska tj. gradska svojina.[14]

Ovim zakonom se posebno utvrđuje pojam i predmet javne svojine i precizira se da nju čine:

[11] Prema Vasiljević, M., ''Kompanijsko pravo'', Beograd, 2009 godina, str. 490-492 i dalje

[12] Videti bliže Zakon o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opšteg interesa, Sl.glasnik RS 25/00 , 25/02, 123/07 čl.12. i 15.

[13] Zakon o javnoj svojini, (ZJS), Sl.glasnik RS, br.72/11

[14] Isto kao pod 4, čl.3.

-prirodna bogatstva
-dobra od opšteg interesa i dobra u opštoj upotrebi u javnoj svojini
-mreže[15]
-stvari koje koriste organi i organizacije (nepokretne i pokretne stvari i imovinska prava koja služe za ostvarivanja prava i dužnosti RS, AP i JLS)
-druge stvari (koje ne spadaju u prirodna bogatstva, dobra od opšteg interesa, mreže i stvari koje koriste organi i organizacije iz čl.12 ovog zakona) i imovinska prava (pravo na patent, pravo na licencu, model, uzorak i žig, pravo korišćenja tehničke dokumentacije i druga imovinska prava utvrđena zakonom).

Nastavljajući započeti proces demonopolizacije u javnom sektoru ZJS predviđa mogućnost susvojine na javnoj svojini između nosilaca ove svojine i drugih pravnih i fizičkih lica.[16]

Za naša razmatranja u ovom radu značajno je da se kao korisnici stvari u javnoj svojini pored drugih korisnika (državni organi i organizacije, organi i organizacije AP i JLS) mogu pojaviti i javna preduzeća čiji je osnivač RS, AP i JLS, kao i njihova zavisna društva.[17] Prilikom korišćenja javne svojine, ZJS je precizirao da javna preduzeća i drugi subjekti koji obavljaju delatnost od opšteg interesa mogu koristiti nepokretnosti iz ovog režima svojine iako one nisu uložene u njihov kapital.[18]

Pravo korišćenja javne svojine obuhvata dva svojinska ovlašćenja, da se stvar drži i da se koristi u skladu sa njenom prirodom i namenom, te da se eventalno, daje u zakup i njome upravlja u skladu sa zakonom.[19]

Međutim, značajno je istaći da je ZJS rešio i pitanje svojine na nepokretnostima u državnoj svojini kojima javna preduzeća imaju pravo korišćenja na dan stupanja ovog zakona. Zakonom je precizno određeno da pomenute stvari, koje inače čine deo ili ukupan kapital tih javnih preduzeća postaju njihova svojina. U pitanju je zakonski način sticanja svojine konverzijom državne svojine u javnu svojinu. Isti tretman imaju i nepokretnosti na kojima su javna preduzeća pravo korišćenja prenela na druge subjekte saglasno zakonu.[20]

ZJS sadrži i odredbu kojom na opšti način uređuje pitanje prelaska državne u javnu svojinu, koristeći se uobičajenom formulacijom koja je poznata i u nekim drugim "istorijskim zakonima"[21] i eksplicitno izražava da "...nepokretnosti, pokretne stvari i druga sredstva koja su na dan stupanja na snagu ovog zakona u državnoj svojini postaju sredstva u javnoj svojini Republike Srbije ako ovim zakonom nije drugačije određeno.[22]" Ista je situacija sa prirodnim bogatstvima, dobrima od opšteg interesa u državnoj svojini, dobrima koja koriste javna

[15] Interesantno je da se u pravnom sistemu RS prvi put definiše pojam mreže i to kao nepokretnu stvar sa pripacima, odnosno zbir stvari, namenjenih protoku materije ili energije radi njihove distribucije korisnicima ili odvođenja od korisnika, Zakon o javnoj svojini, čl.11.
[16] Zakon o javnoj svojini, čl.15.
[17] Isto kao pod 4, čl.19.
[18] Isto kao pod 4, čl.21, st.1.
[19] Zakon o javnoj svojini, čl.22
[20] Isto kao pod 10, čl.46.
[21] Kao ilustraciju i krajnje relativno poređenje navodimo zakone kojime je privatna svojina "transformisana" u državnu zakonskim aktima- Zakon o eksproprijaciji, Sl.list FNRJ br.63/52, 12/57; Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća, Sl.list FNRJ, br.98/46 i 35/48; Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, Sl.list DFJ br. 64/45 i 24/46. Jednim ''potezom'' zakonopisca menja se status svojine, što nije u skladu sa klasičnim načinima sticanja svojine.
[22] Isto kao pod 10, čl.73, st.2.

preduzeća čiji je osnivač AP i ona danom stupanja na snagu ovog zakona postaju sredstva u javnoj svojini RS.[23]

4. AKTUELNA ZAKONSKA REŠENJA O JAVNIM PREDUZEĆIMA U SRPSKOM PRAVU

Obavljanje delatnosti od opšteg interesa, kako je objašnjeno, moguće je na tri načina: osnivanjem javnog preduzeća, poveravanjem ovih poslova nekom drugom privrednom subjektu i koncesijom kao oblikom javno-privatnog partnerstva (JPP). Najnovija zakonska rešenja predviđaju i mogućnost partnerstva javnog i privatnog sektora u ovoj oblasti.
Normativna uređenost poslovanja javnih preduzeća u Srbiji nije jedinstveno regulisana, već je to učinjeno na više nivoa: od republičkog do lokalnog. Saglasno ovome, aspekti organizovanja javnih preduzeća sadržani su pored Ustava RS i u nekoliko osnovnih i više posebnih zakona[24].
Ustav RS ne reguliše posebno pravni položaj javnih preduzeća, već postavlja opšti normativni okvir kojim se definiše pravni status privrednih subjekata, kao i elementi privrednog sistema (trijada svojine: privatna, zadružna, javna - jedinstveno tržište, sloboda preduzetništva, samostalnost privrednih subjekata, budžetsko finansiranje države i državnih delatnosti, kao i delatnosti od opšteg interesa, ekonomske i socijalne odnose od opšteg interesa i sistem javnih službi)[25] . Ustavom je stvorena mogućnost da se u cilju efikasnijeg i racionalnijeg ostvarivanja prava i obaveza građana i zadovoljavanja njihovih potreba od neposrednog interesa za život i rad, zakonom može poveriti obavljanje određenih poslova iz nadležnosti RS autonomnoj pokrajini i jedinici lokalne samouprave. U tom smislu autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave mogu osnovati javne službe za određene delatnosti i poslove, što se uređuje posebnim zakonima[26].
Ustavna rešenja koncepcijski predstavljaju razradu nekih zakonskih rešenja koja su im vremenski prethodila, a pre svih rešenja sadržanih u Zakonu o preduzećima[27] kojim je izvršeno razgraničenje sa dugim periodom samoupravljanja, koje je karakterisala dogovorna ekonomija. Zakonom je u u privredni sistem vraćeno i afirmisano preduzeće kao osnovna organizaciona forma. Reč je o sistemskom Zakonu koji na potpuno nov način uredio pitanje preduzeća i svojine u skladu sa rešenjima koja su egzistirala u savremenim ekonomijama i pravnim sistemima u Evropi. Ovaj Zakon se odlikovao i napuštanjem koncepta deregulacije i prihvatanjem koncepta regulisanja preduzeća saglasno pravnim standardima u uporednom pravu. Zakonodavac se opredelio za koncept da sve pravne forme preduzeća budu regulisane istim zakonom. Međutim, treba naglasiti da je regulisanje javnih preduzeća predviđeno posebnim zakonima[28]. Odnosno,

[23] Isto kao pod 10, čl.73, st.2
[24] Za analizu pravnog položaja javnih preduzeća bitni su Zakon o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opšteg interesa, Sl.Glasnik RS 25/2000; Zakon o javnim službama, Sl.Glasnik RS 42/91 i 71/94; Zakon o komunalnim delatnostima, Sl.Glasnik RS, 16/97; Zakon o sredstvima Republike Srbije, Sl.Glasnik RS 53/95, 3/96, 54/96 i 32/97 i dr.
[25] Ustav RS, Službeni glsanik RS, br.98/06 , čl.97.
[26] Isto kao pod 16, čl.137.
[27] Zakon o preduzećima, Sl.list SRJ, br.29/96.
[28] Videti opširnije Vasiljević, M., ''Privredna društva-domaće i uporedno pravo'', Beograd, Udruženje pravnika u privredi SRJ, 1999

ovaj Zakon je dao samo opštu definiciju pojma javnog preduzeća i postavio osnov za formiranje i funkcionisanje javnih preduzeća, utvrđujući pored pojma i organe ovog tipa preduzeća. Posebnim Zakonom [29] je preciznije uređen širok krug pitanja koja se odnose na javna preduzeća, njihovu delatnost i organizaciju, imovinu, poslovanje i upravljanje. Zakon definiše javno preduzeće kao preduzeće koje formira država ili jedinica lokalne samouprave i koje obavlja delatnost od opšteg interesa istovremeno precizirajući i pojam delatnosti od opšteg interesa.[30]

Takođe, Zakonom je određeno da javno preduzeće osniva Republika Srbija posebnim zakonom, a u sferi komunalne delatnosti ovaj tip preduzeća mogu osnovati Skupštine autonomih pokrajina i lokalnih samouprava odgovarajućim aktima.

Ciljevi osnivanja javnog preduzeća su definisani pomenutim Zakonom i odnose se na obezbeđenje trajnog obavljanja delatnosti od opšteg interesa kao i uredno zadovoljavanje potreba korisnika proizvoda, tj. obezbeđenje tehničko-tehnološkog i ekonomskog jedinstva sistema, ali i na sticanje dobiti, čime javno preduzeće dobija isti tržišni položaj kao i svi ostali oblici preduzeća.

Posebnu pažnju Zakon je posvetio regulisanju načina na koji se obezbeđuje zaštita opšteg interesa u javnom preduzeću. Značajan vid ove zaštite se ostvaruje raznovrsnim instrumentima prethodne i naknadane kontrole, te direktnim učešćem predstavnika države u organima ovih preduzeća. Kada je reč o prethodnoj kontroli ona podrazumeva davanja određenih saglasnosti nadležnog državnog organa na akte i odluke preduzeća, te tarifne sisteme, izbor uprave i dr. Drugi vid kontrole-naknadna kontrola obuhvata kontrolu od strane Vlade i drugih Zakonom predviđenih regulatornih tela sa svojstvom pravnog lica i konačno, kontrolu od strane Parlamenta.

Za definisanje poslova iz javnog sektora u Republici Srbiji, od značaja je i Zakon o javnim službama[31]. U Zakonu su javne službe definisane kao ustanove, preduzeća i drugi oblici organizovanja koji obavljaju delatnosti kojima se obezbeđuje ostvarivanje prava građana, tj.zadovoljavanje njihovih potreba, kao i ostvarivanje utvrđenog interesa u određenim oblastima privrednog i društvenog života. Istovremeno je zakon predvideo da se za obavljanje delatnosti u oblasti javnog informisanja, PTT saobraćaja, puteva, komunalnih usluga, energetike i drugih zakonom definisanih oblasti osnivaju preduzeća.

Takođe, u Zakonu je navedeno da osnivači javnih preduzeća mogu biti pored republike, autonomne pokrajine i lokalne samouprave i pravna i fizička lica. U određenim slučajevima Zakon dozvoljava poveravanje vršenja ovih delatnosti pravnim i fizičkim licima u kom slučaju se međusobna prava i obaveze uređuju ugovorom.

Kao sistemski, Zakon na opšti način definiše organizaciju i funkcionisanje javnih službi imajući u vidu karakter interesa koji se zadovoljava njihovim radom (uredno, kvalitetno i kontinuirano obavljanje delatnosti) što predstavlja materijalizaciju ustavne obaveze države da uredi i obezbedi

[29] Zakon o javnim preduzećima i obavljanju delatnosti od opšteg interesa, Sl.Glasnik RS, 25/2000.

[30] Zakon definiše delatnosti od opšteg interesa kao one delatnosti koje se odnose na proizvodnju, prenos i distribuciju električne energije: proizvodnju i preradu uglja; istraivanja, proizvodnju i preradu, transport i distribuciju nafte i tečnog gasa; promet nafte i naftnih derivata; železni,čki, poštanski i vazdušni saobraćaj; telekomunikacije; informisanje; izdavanje udžbenika; korišćenje upravljanje zaštita i unapređivanje dobara od opšteg interesa (vode, putevi, mineralne sirovine, šume, reke, jezera, obale, banje , divljači), kao i komunalne delatnosti.

[31] Zakon o javnim službama, Sl.glasnik RS, b.42/91 i 71/94

funkcionisanje javnih službi. Zakon sadrži i dosta normi kojima se upućuje na posebne zakone koji treba da bliže urede organizaciju pojedinih javnih službi, čime se potvrđuje stav o složenosti i ukrštenosti normativnih rešenja koja se odnose na javne službe i javna preduzeća, odnosno na javni sektor u celini.

Pitanjem javnih preduzeća bavi se i Zakon o komunalnim delatnostima[32], koji određuje pojam ovih delatnosti i način organizovanja privrednih subjekata u kojima se ove delatnosti obavljaju. Zakon definiše da se pod komunalnim delatnostima podrazumevaju proizvodi i usluge koji su nezamenljiv uslov života i rada građana i drugih subjekata na određenom prostoru, a odnose se na: prečišćavanje i distribuciju vode, prečišćavanje i odvođenje atmosferskih voda, proizvodnju i snabdevanje parom i toplom vodom, prevoz putnika u gradskom saobraćaju, održavanje čistoće, održavanje ulica, puteva i drugih javnih površina, deponija i sl. U nadležnosti opštine tj.grada je organizovanje obavljanja ovih delatnosti, a to se čini ili osnivanjem javnih komunalnih preduzeća ili poveravanjem te delatnosti drugom preduzeću ili preduzetniku [33]. Istovremeno, Zakonom je određeno da se sredstva za obavljanje komunalnih delatnosti obezbeđuju iz prihoda od prodaje komunalnih proizvoda i usluga, a da o cenama istih odlučuju javna komunalna preduzeća uz saglasnost osnivača.

U postojećem pravnom sistemu Republike Srbije posebnim zakonom[34] su uređena pitanja zaštite konkurencije na tržištu RS. Odredbe ovog zakona se odnose i na javna preduzeća, kao i druge učesnike koji obavljaju delatnosti od opšteg interesa, odnosno kojima je aktom nadležnog državnog organa dodeljen fiskalni monopol.[35] Zakonom je precizirano da se njegove odredbe neće odnositi na javna preduzeća i druge subjekte koji obavljaju delatnosti od opšteg interesa ukoliko bi njegova primena sprečila obavljanje tih delatnosti ili obavljanje poverenih poslova.[36] Zakon definiše povredu konkurencije na tržištu kroz akte i radnje učesnika na tržištu koje imaju ili mogu imati za cilj ili posledicu značajno ograničavanje, narušavanje ili sprečavanje konkurencije.[37]

U ovom zakonskom aktu detaljno su precizirani mogući oblici i načini povrede prava konkurencije i izraženi kroz:

-restriktivne sporazume
-zloupotrebu dominantnog položaja i
-koncentraciju učesnika na tržištu.[38]

Takođe su detaljno tretirana pitanja formiranja i rada Komisije za zaštitu konkurencije[39], postupak pred Komisijom, te oblici sudske kontrole akata koje je donela ova Komisija.[40]

Zakonska rešenja na koja je napred ukazano pokazuju da, kada je reč o pravnom sistemu Republike Srbije, postoje određene nedoslednosti, pa i kontradiktorna rešenja u definisanju i regulisanju javnih preduzeća. Očigledno je da se u javnom sektoru menja uloga države u smislu smanjenja njenog uticaja kao isključivog subjekta privređivanja i da se otvara prostor za uključivanje drugih subjekata (privatnih, mešovitih kompanija i dr.). Izražena je tendencija

[32] Zakon o komunalnim delatnostima, Sl. glasnik RS br.16/97
[33] Period poveravanja ne može biti duži od 25 godina
[34] Zakon o zaštiti konkurencije, Sl.Glasnik br.51/09
[35] Isto kao pod 25, čl. 3
[36] Isto kao pod 25, čl.3
[37] Isto kao pod 25, čl.9
[38] Isto kao pod 25, čl. 9-20
[39] Isto kao pod 25, čl. 20-70
[40] Isto kao pod 25, čl.70-73

prevazilaženja stanja u javnom sektoru u kome je dominirala država sa svojim ius imperium-om i definišu se zakonska rešenja koja bi bila harmonizovana sa odgovarajućim rešenjima u pravu EU. U ovom smislu treba shvatiti mogućnost koju pojedini zakoni[41] predviđaju u pogledu prodaje (državnog) kapitala i prenosa akcija zaposlenima bez naknade u postupku privatizacija javnih preduzeća.

Konačno, cilj promena u normativnoj sferi (uključivanje svih oblika svojine u javni sektor, harmonizacija sa propisima EU i sl) treba da omogući nastavak strukturalnih reformi javnog sektora sa ciljem povećanja njegove efikasnosti, kvaliteta usluga i proizvoda, a što sve treba da ima za rezultat brži pristup naše privrede i njenih subjekata evropskom tržištu. Ovo su elementi nove koncepcije javnih preduzeća koja u odnosu na prethodno stanje, predstavljaju radikalan zaokret na prelazu iz ranije dogovorne ekonomije u uslove tržišnog poslovanja koji su evropska realnost, ali i perspektiva.

5. SPORAZUM O STABILIZACIJI I PRIDRUŽIVANJU (SSP) I SPECIFIČNOSTI KOJE SE ODNOSE NA JAVNA PREDUZEĆA

Polazeći od odgovarajućih formulacija u SSP-u [42] prema kojima se Srbija obavezala da nastoji da obezbedi postepeno usklađivanje unutrašnjeg prava sa pravnim tekovinama EZ "...može se zaključiti da je u pitanju "meka obaveza" čija se priroda može opredeliti kao obaveza sredstva, a ne cilja ili rezultata".[43] Ustav Srbije i pored opredeljenja Srbije za integracije u EU, ni u jednoj odredbi to eksplicitno ne iskazuje u vidu posebne integrativne klauzule kojom bi se stvorila mogućnost za prenos određenih državnih nadležnosti i na direktan način se povezali pravni poreci Srbije i EU.

U tom smislu značajan je stav Venecijanske komisije koja je savetovala da integrativna klauzula bude izrečitije određena.[44]

Za naša razmatranja posebno su značajne odredbe SSP koje se odnose na primenu pravila konkurencije[45]. U SSP je precizirano da nije u skladu sa njegovim pravilnim funkcionisanjem (jer može uticati na trgovinu između Zajednice i Srbije):

-postojanje sporazuma između preduzeća, odluka udruženja preduzeća, usaglašena praksa između preduzeća čiji je cilj ili posledica sprečavanje, ograničavanje ili narušavanje konkurencije.

-zloupotreba dominantnog položaja od strane jednog ili više preduzeća na teritoriji Zajednice ili Srbije, u celini ili na njihovom značajnom delu

-svaka državna pomoć koja narušava ili preti da naruši konkurenciju davanjem prednosti određenim preduzećima ili određenim proizvodima[46].

Ugovorne strane iz SSP-a su poverile nezavisnom telu ovlašćenja neophodna za primenu pravila o pravu konkurencije (čl.73, st.1(i) i st.1(ii)), posebno u odnosu na privatna i javna preduzeća i

[41] Videti Zakon o javnim preduzećima, Sl.Glasnik 2002 godina

[42] Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, čl.73.

[43] Opširnije Vukadinović, D.R., ''Neposredna primena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju'', Pravni život, 12/2010, str.414 i dalje

[44] Videti European Commision for Democracy through Law (Venice Commision), Opinion on the Constitution of Serbia, CDL-AD (2007) 004, 17-18. mart 2007, tačka 18.

[45] Isto kao pod 33, čl.73

[46] Isto kao pod 33, čl.73, st.1, tač.1,2,3.

preduzeća kojima su dodeljena posebna prava. Kada je reč o državnoj pomoći i dodeli individualne pomoći pojedinim preduzećima posebno operativno telo u Srbiji će pratiti primenu utroška ovih sredstava. Ukoliko se utvrde nepravilnosti ili nezakonitosti u dodeli ove vrste pomoći pomenuto telo može narediti povraćaj državne pomoći.
Transparentnost u oblasti državne pomoći preduzećima i posebno javnim preduzećima obezbeđuje se kroz dostavljanje redovnih godišnjih izveštaja regulatornog tela i drugih odgovarajućih dokumenata po metodologiji koja važi u Zajednici (EU). Kada je reč o javnim preduzećima, Republika Srbija je, prema SSP-u, preuzela obavezu da istekom roka od tri godine nakon njegovog stupanja na snagu primeni na javna preduzeća i preduzeća kojima su dodeljena posebna prava, načela koja su utvrđena u Ugovoru o EZ/EU, sa posebnim upućivanjem na čl.86[47]
Treba istaći da posebna prava javnih preduzeća tokom prelaznog perioda isključuju mogućnost nametanja kvantitativnih ograničenja ili mera koje imaju isto dejstvo na uvoz iz Zajednice u Srbiju[48], a što je u funkciji primene komunitarnih pravila o konkurenciji.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Država i lokalni organi često se pojavljuju u funkciji subjekata koji omogućavaju ostvarivanje odredjenih interesa u pojedinim oblastima društvenog života. Reč je o tzv.javnim interesima koji se realizuju u okviru javnog sektora kao posebnog dela nacionalne privrede. U okviru javnog sektora najčešći organizacioni oblik su javna preduzeća koja se formiraju radi obavljanja proizvodnih djelatnosti ili vršenja usluga od značaja za jednu državu-društvo i svakog njenog građanina.
Postojeća rešenja u pravnom sistemu RS promovišu liberalni tip tržišne privrede i definišu pojam socijalne pravde ne precizirajući do kraja mehanizme za njihovo ostvarivanje.
Zajednički imenitelj pravnih normi u pravnom sistemu Republike Srbije jeste da se smanjuje obim i menja karakter i način ostvarivanja funkcija javnog sektora koji je pod direktnom nadležnošću države i lokalnih zajednica. Javni interesi se mogu ostvarivati i angažovanjem pravnih privatnih i fizičkih lica uz odgovarajući nadzor države. U operativnom smislu, dakle, javni interes se ostvaruje osnivanjem javnih preduzeća, poveravanjem odredjenih poslova privatnim privrednim subjektima uz državni nadzor i koncesijama kao oblikom javno-privatnog partnerstva JPP
Specifičnost položaja RS kao kandidata za članstvo u EU ispoljava se kroz SSP kojim je precizirana pravilna primjena pravila konkurencije u odnosu na javna preduzeća, te preduzeća kojima su dodeljena posebna prava. U tom smislu posebno je naglašena potreba transparentnosti finansijskih odnosa države i javnih preduzeća, bilo u okviru postojećih ministarstava ili uspostavom posebnih regulatornih tijela sastavljenih od posebnih stručnih kadrova koji bi svoje izveštaje dostavljali samom državnom vrhu.

[47] Isto kao pod 33, čl.74, st.1.
[48] Isto kao pod 33, čl.74, st.2

LITERATURA

[1] Bishops, P., Connors, C., Sampford, C.J.G., ''Menagement, Organisation and Ethics in Public Sector'' (Law, Ethics and Governance), 2003.

[2] Бајец, Ј., Јоксимовић, Љ., "Савремени привредни системи", Економски факултет, Београд, 1998.

[3] Васиљевић, М., "Коментар Закона о предузећима", Београд, Удружење правника у привреди СРЈ, Београд, 1996.

[4] Васиљевић, М., "Коментар закона о привредним друштвима", Службени гласник РС, Београд, 2006.

[5] Вукадиновић, Д.Р., "Како хармонизовати домаће прописе са правом Европске уније", Крагујевац, 2004.

[6] Вукадиновић, Д.Р.,, Увод у право и институције ЕУ", Крагујевац, 2011.

[7] Вукадиновић, Д.Р, "Положај јавних предузећа и предузећа са посебним или искључивим правима у праву ЕУ", Право и привреда, Београд, 2004.

[8] Вукадиновић, Д..Р., "Хармонизација домаћег права са правном регулативом Европске уније-нужност или потреба", Право и привреда, Београд, 2001.

[9] Вукадиновић, Д.Р., "Непосредна примена Споразумао стабилизацији и придруживању- усклађивање домаћег права са правним тековинама Европске уније", Правни живот 12/2010, Београд 2010.

[10] Вукадиновић, Д.Р., "Покушај систематизације и рангирања (хијерархије) извора права Европских заједница", Правни живот бр.12/2005, Београд, 2005.

[11] Вукадиновић, Р.Ј., "'Неке карактеристике Споразума о стабилизацији и придруживању", Правни живот 12/2010, Београд, 2010.

[12] Вукићевић, С., Велимировић, М., "Пословно право", Београд, 2003.

[13] Вукићевић, С., "Својински плурализам и јавна предузећа-неки аспекти остваривања јавног интереса, организације, управљања и руковођења", Право и привреда, Београд, 1995.

[14] Вукићевић, С., "Правни положај јавних предузећа", Правни живот, Београд, 1996.

[15] Гроздановић, Д., "Валоризација економске ефикасности јавних предузећа", Београд, 1995.

[16] Диги, Л., "Преображаји јавног права", Геца Кон, Београд

[17] Димитријевић, П., "Преоражаји јавних служби у југословенском праву", Београд, 1981.

[18] Drucker, P., ''Посткапиталистичко друштво", Привредни преглед-Грмеч, Београд, 1995.

[19] Ђорђевић, С., "Ренесанса локалне власти-упоредни модели", ФПН, Београд, 2002.

[20] Ђурић, В., "Устав и међународни уговори", Београд, 2007.

[21] Илић, Г., "Државна помоћ у праву конкуренције Европске уније, Прао и привреда, бр.5-8/97, Удружење правника у привреди СРЈ, Београд, 1997.
[22] Јовановић, П., "Инвестирање у развој јавних предузећа, Зборник радова "Положа и улога јавних предузећа у Србији, Институт економских наука, Београд, 1995.
[23] Јевремовић-Петровић, Т., "Ускалђеност домаћег законодавства са Уредбом о европској компанији, у: Компанијско право, Монографија ИУП бр. 146 ЕУ (III) Beograd, 2004.
[24] Kotler, Ph., Keller, L.K., ''Marketing in the Public Sector: A roadmap for Improved Performance'', Wharton School Publishing, 2006.
[25] Кошутић, Б., "Увод у европско право", Београд, 2006.